

İki Türk Diplomatinin (Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu) Bakışıyla 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Yaşanan Önemli Gelişmeler
Ali Servet ÖNCÜ¹

Geliş Tarihi/ Received	Kabul Tarihi/ Accepted	Yayın Tarihi/ Published
16.01.2021	25.06.2021	15.07.2021

Citation/Atf: Öncü, A. S., (2021), Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu'nun 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Meydana Gelen Önemli Gelişmelerle İlgili Görüşleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(3): Sayfa: 943-976, <https://doi.org/10.16951/atauniibd.862443>

Öz: Adolf Hitler'in 1933 yılında Almanya'da başbakan olmasından sonra dünyada ve Avrupa'da bu duruma karşı çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Avrupa'da ortaya çıkan tepkiler 1935 yılında daha da artmış, bu çerçevede Avrupa devletleri arasında ikili veya çoklu ittifak sistemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu ittifak sistemlerinin temel amacı Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı ihlal etmesini önlemek ve revizyonist politikalarına engel olmaktır.

Türkiye bu gelişmeleri yakından takip ederek meydana gelebilecek değişikliklere karşı politikalar geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Mehmet Emin Ali Türkgeldi, çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türkiye büyükelçiliklerinden gelen değerlendirmeleri de dikkate alarak Avrupa'daki gelişmeleri de ele alan genel bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından da tasvip edilmiş ve Menemencioğlu rapora bazı analizler eklemiştir. Her iki ismin bu konulardaki tespit ve değerlendirmeleri Türkiye'nin bu konudaki politikaları açısından yol gösterici olmuştur.

Makalede 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen önemli gelişmelerin neler olduğu ve Türkgeldi ve Menemencioğlu'nun bu gelişmeleri nasıl değerlendirdikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Revizyonizm, Avrupa, İttifak Rapor, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Numan Menemencioğlu

The Views of Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Numan Menemencioğlu on the Important Developments in Europe in the First Half of 1935

Abstract: After Adolf Hitler became prime minister in 1933 in Germany, various reactions have emerged against this situation in the world and Europe. The reactions that emerged in Europe increased in 1935, and within this framework, bilateral or multiple alliance systems were started to be established between European states. The main purpose of these alliance systems is to prevent Germany from violating the Versailles Treaty and to prevent its revisionist policies.

Turkey has felt the need to develop policies against changes that may occur by closely monitoring these developments. In this context, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, prepared a general report that also discussed the developments in Europe, taking into account the evaluations from the Turkish embassies in various European capitals. This report was also approved by Numan Menemencioğlu, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, and Menemencioğlu added some analysis to the report. Both the name of the detection and evaluation of these issues form the basic approach of Turkey's foreign policy.

In the article, the important developments that took place in Europe in the first half of 1935 and how Türkgeldi and Menemencioğlu evaluated these developments were discussed.

Key Words: Revisionism, Europe, Alliance, Report, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Numan Menemencioğlu

Jel Codes: A12, B19, F01

¹Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, aliservetoncu@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5001-8514>

EXTENDED SUMMARY

Background

A new world order was established in the Paris Peace Conference that convened after the First World War, but this order did not last long. Adolf Hitler's coming to power in Germany in 1933 caused significant ruptures in world and European politics. After Hitler came to power, he started to follow revisionist policies, and this situation resulted in other states to reconsider their foreign policies. Similarly, Italy's invasion plans for Abyssinia caused reactions across the world and Europe, and many states developed new policies against this situation.

Research Problem

This study aims to answer the following questions within the framework of the reports of Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs and Numan Menemencioğlu, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs.

After Hitler came to power in Germany, what reactions occurred in the world and in Europe?

Which alliance systems did the major European states establish against the revisionist policies Germany started to implement?

What measures were taken against Germany in the Stresa Consensus?

After the Stresa Agreement, which developments have been experienced in the issues of disarmament, the signing of the Eastern Pact, the Air Lokarno, the Danube Pact for the establishment of peace in Europe.

Why did Britain sign a Naval Weapons Limitation Treaty with Germany despite the Stresa decisions?

What was the reaction of the great states against Italy's plans to invade Abyssinia?

What is the content of the report written by Mehmet Emin Ali Türkgeldi on the developments in Europe and what evaluations have been made in the report?

What evaluations did Numan Menemencioğlu make in his report and how he evaluated the developments in Europe in terms of Turkish foreign policy.

Literature Review

In the writing of the article, political history books, articles, agreement texts, official state publications and newspapers of the period were used. The reports of Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Numan Menemencioğlu which are located in the Republic Archive of the Turkish Republic are taken as the main sources.

Methodology

The general situation in Europe between 1933 and 1935 was evaluated from books, articles, agreements texts, official publications and newspapers on the subject, and then Mehmet Emin Ali Türkgeldi's report on this period was

discussed in detail. Then Numan Menemencioglu analyzed the evaluations of the framework of Turkey's foreign policy will follow these developments.

Result

The events that took place in Europe in the first half of 1935, in a sense, were one of the forerunners of the Second World War. After Hitler came to power in 1933, he quickly followed revisionist policies. These policies were met with reactions in the world and in Europe, and many states took measures against these policies of Germany. The first half of 1935 was a period when these measures accelerated. During this period, alliance agreements were signed between France - Italy, England - France, France - USSR, USSR - Czechoslovakia. In addition, England, France and Italy came together and signed the Stresa Agreement. In this agreement, issues of the disarmament, the Air Locarno the Eastern Locarno the Danube Pact came into the question

Mehmet Emin Ali Türkgeldi evaluated all these developments in detail in his report. In his evaluation, Türkgeldi has benefited from the report that came from the ambassadors of the Turkey in various European capitals sent to Ankara.

Considering the course of the events, it is seen that the ambassadors and Türkgeldi were very successful in evaluating the events. Again, it was seen that Numan Menemencioglu, who made evaluations about Turkish foreign policy upon Türkgeldi's report, made very accurate analyzes and predicted many developments in advance.

1. Giriş

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin 1933 yılında iktidara gelmesi, dünyada ve Avrupa'da uluslararası ilişkileri derinden etkileyip, birçok yeni gelişmeye sebep olmuştur. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Mehmet Emin Ali Türkgeldi, çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türkiye Cumhuriyeti büyükelçiliklerinden gelen bilgileri de dikkate alarak 1935 yılının ilk yarısında Stresa Mutabakatı'nda da gündeme gelen silahsızlanma, Şark Misakı, Hava Misakı, Tuna Misakı, Almanya'nın Avusturya'ya ittifak teklifi, Habsburg Hanedanı'na mallarının iadesi ve Habeşistan meselesi ile ilgili ne gibi gelişmelerin yaşandığını, Balkan devletleri arasındaki siyasi ilişkileri, Türkiye – Balkan devletleri ilişkilerini, Avrupa devletlerindeki iç politik gelişmeleri, Türkiye'nin İran, Afganistan, Irak ile siyasi, ticari ilişkilerini, İngiltere, Bulgaristan, Finlandiya, İspanya ve Romanya ile imzaladığı ticaret anlaşmalarını ve Romanya ile ekonomik ilişkilerini ele alan bir rapor hazırlamıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu ise rapora Türkgeldi'nin ele aldığı konular ve Türk dış politikası hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunarak katkı yapmıştır. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/219-476-5)

Makalede, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin neler olduğu ve Stresa Mutabakatı çerçevesinde de gündeme gelen silahsızlanma, Şark Misakı, Hava Misakı, Tuna Misakı, Almanya'nın Avusturya'ya ittifak teklifi, Habsburg Hanedanı'na mallarının iadesi, İtalya'nın revizyonist politikalarının bir sonucu olan Habeşistan meselesi ile ilgili hangi gelişmelerin yaşandığı, bunların Türkgeldi'nin gözünden nasıl değerlendirildiği ve Numan Menemencioğlu'nun bu konularla ilgili yorumlarının ve ileriye dönük perspektiflerinin neler olduğu sorularına cevap aranacak, Avrupa'da uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler karşısında Türk hariciyesinin iki önemli isminin meselelere bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Almanya'da İktidara Gelen Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne Karşı Dünyada ve Avrupa'da Ortaya Çıkan İlk Tepkiler

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi lideri Adolf Hitler, iktidara geldikten sonra Almanya'nın dış politikasını üç ana hedef doğrultusunda şekillendirmişti. Bunlar, Almanya'yı Versailles Antlaşması'nın ağır yükümlülüklerinden kurtarmak, tek millet tek devlet (ein volk ein reich) ve Hayat Sahası (Lebensraum) olarak ifade edilebilir. (Sander, 2008:46-47) Hitler, Almanya'nın tekrar bir dünya gücü olabilmesi için Versailles Antlaşmasının kayıtlarından kurtulmasının şart olduğuna inanıyordu. İkinci amacı “tek millet tek devlet” ülküsü çerçevesinde Avrupa'da Almanların yaşadıkları bölgeleri ülkesine katmaktı. Sonra ise sıra, Almanya'nın refahını sağlamak için “Lebensraum” diye tanımladığı ve sınırlarını sadece kendisinin bildiği bölgelerin işgal edilmesine veya kontrol altına alınmasına geliyordu. (Sander, 2008: 46-47) Bu çerçevede Almanya, 1933 yılı Eylül ve Ekim aylarında Milletler Cemiyeti üyeliğinden ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmiş,² Versailles Anlaşmasına aykırı olarak 1 Ekim 1934 tarihine kadar ordusunun mevcudunu yüz binden üç yüz bine çıkarma kararı almış, kruvazör yapımına

---

²Lokarno Anlaşmalarının imzalanması özellikle Fransa ile Almanya arasındaki gerilimi azaltmış, Fransa Başbakanı Briand ile Almanya Başbakanı Stressemann 1926 yılı Eylül ayında askeri birliklerin Ren bölgesinden çekilmesi ve Alman silahsızlanmasının itilaf Devletleri tarafından teftişine son verilmesi konusunda anlaşmışlar Almanya 8 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Almanya kara silahsızlanması ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti bünyesinde 1926'da kurulan Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu'nun faaliyetlerine aynı yıl katılmayı kabul etmiş ve komisyonun bu konu ile ilgili yaptığı toplantılarda Milletler Cemiyeti üyeleri arasında silahlanma konusundaki eşitsizliğin kaldırılmasını savunmuştur. Komisyon çalışmalarının belli bir olgunluğa ulaşmasından sonra Kara Silahsızlanma Konferansı 2 Şubat 1932 tarihinde Cenevre'de başlamış Almanya, konferans görüşmelerinde yine eşitlik konusunu gündeme getirmiştir. Bu isteği gerçekleştiremeyen Almanya, 1932 yılı Eylül ayında konferanstan çekilmiş fakat Fransa'nın bütün milletler için bir güvenlik sistemi inşası halinde Almanya'ya eşitlik tanınacağı sözü üzerine aynı yılın Aralık ayında konferansa geri dönmüştür. Çalışmalarına ara veren konferans 1933 yılı Ocak ayında yeniden toplanmış, bu günlerde Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi de Almanya'da iktidara gelmiş ve konferansın gidişatından memnun olmayan Hitler, Almanya'yı 14 Ekim 1933 tarihinde konferans çalışmalarından çekmiştir. Armaoğlu, 2012: 280 - 284, 305, Best, vd, 2015: 63, 181, Kershaw, 2007: 496.

girişmiş, sivil havacılık ve spor organizasyonları adı altında uçak yapımı ve askeri pilot yetiştirilmesi faaliyetlerine başlamıştır. (Armaoğlu, 2012: 305)

Hitler, tek millet tek devlet ülküsü çerçevesinde 1934 yılında Avusturya Nazilerini kullanarak bir darbe ile Anschluss'u (Avusturya'yı ilhak etme) gerçekleştirmek istemiş, Avusturya'da 1930 yılı itibariyle sayıları bir milyona yükselen Avusturya Nazilerini kışkırtarak hükümete karşı harekete geçmelerine neden olmuştur. Alman etkisinin Orta Tuna ve Balkanlara yayılmasından endişe eden Küçük Antant Devletleri (Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya) ve İtalya ise bu konjonktürde Avusturya'nın arkasında durmuşlardır. Avrupa'da birçok devletin Nazi tehlikesi karşısında kendisine destek verdiğini gören Avusturya Başbakanı Engelbert Dollfuss 1933 yılı Mart ayında demokrasiyi askıya alarak ülkeyi diktatör gibi idare etmeye başlamış, Haziran ayında Nazi Partisi'ni yasadışı ilan ederek Naziler üzerinde baskı kurmuştur. Hitler'in Avusturya'yı işgal edip, kuzeyden İtalya için bir tehdit oluşturacağını düşünen Benito Mussolini, Dollfuss'u desteklemiş, İtalya, Avusturya ve Macaristan arasında siyasal ve ekonomik işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Dollfuss'un hamleleri Almanya ve Avusturya Nazilerini yıldırma 25 Temmuz 1925 günü Avusturya polisi üniforması giymiş bir grup Nazi, başbakanlık binasına gelerek Dollfuss'u öldürmüş ve darbe yapmaya kalkışmışlardır. Fakat Avusturya ordusunun duruma müdahale etmesi sonucu darbe girişimi bastırılmış Almanya, darbe ile ilgisinin olmadığını açıklamak zorunda kalmış ve Avusturya ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. (Armaoğlu, 2012:302 – 304)

Hitlerin bu siyaseti Avrupa ve dünyada endişeye sebep olmuş, devletler karşı önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri hem Almanya'da yaşanan gelişmeler hem de Japonya'nın Mançurya'ya saldırması üzerine komünist rejimle idare edildiği için 1917'den beri tanımadığı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni 16 Kasım 1933 tarihinde tanımıştır. (Foreign Relations of The United States Diplomatic Papers, The Soviet Union 1933-1939, 1952: 27 -37) Yine 1917 yılından beri çoğu zaman ötekileştirilen ve Avrupa sistemine entegrasyonu engellenen SSCB, yapılan davet üzerine 18 Eylül 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, (Ingeborgs, 1983: 144, Akşam 19 Eylül 1934: 2) 1933 yılı Şubat ayında Küçük Antant devamlı hale gelmiştir. (Armaoğlu, 2012: 300)

1935 yılında Nazi iktidarına karşı tepki olarak görülebilecek ilk gelişme 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşmasıdır. İtalya Başbakanı Mussolini ile Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval arasında imzalanan anlaşmaya göre iki devlet dış politikada birlikte hareket etme konusunda uzlaşmışlardır. Anlaşmanın Avrupa kıtasını ilgilendiren bölümüne göre Almanya, Versailles Anlaşması'nda yer alan silahsızlanmasına dair kararları fesheder ve Avusturya'nın bağımsızlığı için tehdit oluşturursa iki devlet birlikte hareket edecekler, Avusturya'ya komşu ülkelere sınırlarını korumak ve birbirlerinin iç işlerine karışmamak konularında uzlaşmaları tavsiyesinde bulunacaklar, orta

Avrupa'da oluşturulması düşünülen güvenlik paktına destek vereceklerdi. Ayrıca Romanya ve Polonya anlaşmaya katılmaya davet edilecek, Tuna devletleri aralarında ekonomik bir anlaşma yapma konusunda teşvik edileceklerdi. (Strang, 2001: 799 -809, Richarson; 1978: 41 – 58, Ulus, 8 Ocak 1935: 1-2)

Anlaşmanın imzalandığı günlerde Almanya ile ilgili gelişmeler devam etmiş, Versailles Anlaşmasıyla on beş yıllığına Fransa'ya bırakılan ve bu sürenin sonunda Almanya veya Fransa'dan hangisine ait olacağı halk oylamasıyla belirlenecek Saar bölgesi 13 Ocak 1935 tarihinde yapılan oylama sonucu Almanya'ya katılmıştır. İki hafta sonra ise Hitler, Versailles Anlaşmasının mecburi askerlik sistemini yasaklayan maddelerini feshettiklerini ilan etmiştir. (Armaoğlu, 2012: 304 -305)

Fransa - İtalya Anlaşmasını 3 Şubat 1935 tarihli İngiltere - Fransa mutabakatı (Londra Anlaşması) takip etmiştir. (Steiner, 2011: 83) Anlaşmaya göre iki hükümet, Versailles Anlaşması uyarınca silahlanması yasak olan Almanya'nın bu konuda önünün açılması için anlaşmışlar, verdikleri bu tavize karşılık ise Almanya'dan; Milletler Cemiyeti'ne geri dönmesini, Doğu Avrupa'da oluşturulması düşünülen güvenlik paktına katılmasını, Avusturya'nın bağımsızlığını garanti etmesini istemişlerdir. İki devletin Almanya'dan diğer talepleri ise Lokarno Anlaşmalarına;³ İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Belçika'nın hava desteği garantisi verdikleri yeni bir anlaşmanın (Hava Lokarnosu) eklenmesini ve İngiltere'nin İtalya ile ayrı düzenlemeler yapmasını kabul etmesi olmuştur. (Hall III, 1976: 489, Steiner, 2011:83 – 84, Ulus 4 Şubat 1935: 1 – 2) Anlaşmaya göre taraflardan birinin hava saldırısına uğraması halinde diğer devletler hava güçleriyle saldırıya uğrayan tarafa yardım edeceklerdi. İngiltere ve Fransa bu anlaşma ile askeri hava araçlarına sahip olması Versailles Anlaşması ile yasaklanan Almanya'nın bu kısıtlamaları çiğnediğini ve bu durumu engelleyemediklerini de kabul etmiş oluyordular. (Esmer, 1953:108, Armaoğlu: 2012: 307 -308)

Hitler'in gerçek niyetlerinin her iki devlet tarafından tam olarak anlaşılmadığını gösteren anlaşma bir yıl boyunca İngiltere'nin Almanya'ya yönelik politikasının temelini oluşturmuş, Almanya'nın bu talepleri yerine getirmesi beklentisi İngiliz Hükümeti için aldatıcı ve oyalayıcı bir durum olmuştur. İngilizler, imzalanacak bir hava anlaşmasıyla, Britanya'nın kıtasal

³ Lokarno Anlaşmaları 16 Ekim 1925 tarihinde imzalanmış, Birinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen Almanya ve diğer bazı Avrupa devletleri arasında devam eden gerilimi büyük oranda azaltmıştır. Lokarno'da imzalanan ilk anlaşmaya göre Almanya; Fransa ve Belçika ile olan batı sınırlarını silah zoruyla değiştirmeyecek, İngiltere ve İtalya bu konuda hakem rolü üstleneceklerdi. İkinci anlaşmaya göre Fransa, Belçika, Çekoslovakya ve Polonya'nın Almanya ile yaşayacakları anlaşmazlıklar hakeme götürülecekti. Üçüncü anlaşma ise; Almanya doğu sınırlarını değiştirmeyeceğine dair herhangi bir garanti vermediği için Fransa, Çekoslovakya ve Polonya arasında imzalanan karşılıklı güvence anlaşmalarıydı. Almanya'nın saldırması halinde Fransa, bu iki devlete askeri yardım yapacaktı. Cevizliler, Öncü, 2013. 307 – 339.

yükümlülüklerini artırmadan Avrupa'da güvenliği daha ileri bir noktaya taşıyacaklarını düşünüyorlardı. Fransızlar ise Almanya'ya İngilizler kadar güvenmemekle beraber müzakerelerin İngilizleri Lokarno'da verdikleri garantilerinden daha fazlasını sunmaya yönlendireceği umudunu taşıyorlardı. (Steiner, 2011: 83 -84)

Londra Anlaşması ile bir anlamda Almanya'ya zeytin dalı uzatan iki devlet aynı zamanda Almanya'ya karşı önlemler almayı da sürdürmüşlerdir. İngiltere Hükümeti 1 Mart 1935 tarihinde yayınladığı Beyaz Kitap'ta, Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde savunma gücünü artıracığını ilan etmiş, Fransa da 15 Mart 1935'te mecburi askerlik süresini uzatan bir kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu arada Hitler'in rahatsız edici adımları da devam etmiş, Versailles Anlaşmasına aykırı olarak Almanya'da 16 Mart 1935'te mecburi askerlik sistemi kabul edilip, kara kuvvetlerinin sayısının artırılmasına karar verilmiştir. Bu kararlar üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'yı protesto ederken İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon 24-26 Mart'ta Eden ile birlikte Berlin'e giderek Almanya'nın Avrupa güvenliği ile ilgili görüşlerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bu görüşmelerde Hitler, Almanya'nın barışa taraftar olduğundan bahsetmiş, Doğu Lokarnosu'na taraftar olmadıklarını fakat eşitlik prensibi üzerinden her türlü silahlanma sınırlamasını kabul edebileceklerini, hava silahları konusunda ise İngilizlerin sahip olduğunun yüzde otuz beşi kadar bir oranı kabul edebileceklerini söylemiştir. Hitler görüşmelerde Avusturya'nın bağımsızlığı ile ilgili birtakım çekinceler ortaya koymuş ve Milletler Cemiyeti'ne dönmek için bazı şartlar ileri sürmüştür. Simon ve Eden bu görüşmenin ardından Varşova, Moskova ve Prag'a giderek destek aramıştır. (Esmer, 1953: 108 - 109, Armaoğlu, 2012: 305 -306, Akşam 26 Mart 1935:2)

Fransa - İtalya ve İngiltere - Fransa anlaşmalarını, bunların tamamlayıcısı olarak kabul edilen ve 14 Nisan 1935 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında kararlaştırılan Stresa Mutabakatı takip etmiştir. (Fry, Goldstein ve Langhorne, 2002: 242 – 244) Stresa Konferansı'nda alınan kararlara göre üç devlet Almanya'nın Versailles Anlaşması uyarınca askersizleştirilmiş bölgelerin statüsünü ihlâl etmesine ve oralarda tahkimat yapmasına izin vermeyeceklerdi. Fransa'nın, uluslararası anlaşmaları tek taraflı kararlar ile hükümsüz bırakması nedeniyle Almanya'ya ekonomik ve mali cezalar verilmesi için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne yaptığı müracaat İngiltere ve İtalya tarafından desteklenecek, "Tuna Misakı"nı imzalamak için Roma'da muhtemelen 20 Mayıs 1935 tarihinde bir konferans toplanacaktı. Konferansta ayrıca Avusturya ile sınırdaş devletler ve Fransa, Polonya ve Romanya arasında özel mahiyette bir karışmazlık ve karşılıklı yardım anlaşması yapılmasına karar verilmiş fakat bu oluşuma Almanya'nın çağrılıp çağrılmaması konusu netleştirilememiştir. Yine Fransa ve İtalya; Almanya'nın silahlanıp, Avrupa güvenliği için oluşturulması düşünülen sistemlere katılmaktan kaçınması durumunda sınırlarını her türlü hava saldırısından koruyacak bir hava antlaşması yapılması

hususunda İngiltere'nin olurlarını almışlardır. Stresa'da İtalya; Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan'ın silahlanmasına izin verilmesini teklif edilmişse de Küçük Antant devletleri Macaristan'ın silahlanmasına müsaade etmek için bu ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmaların tadili isteğinden feragat ettiğini resmen taahhüt etmesini istemişler ve bu meselede de bir karar varılamamıştır. (Joint Resolution of The Stresa Conference, Including The Anglo – Italian Declaration and The Final Declaration, Stresa, 14 April 1935, 1935: 707 -710, Akşam 15 Nisan 1935: 1 -2) Stresa'da Doğu Avrupa'da bir “Şark Misakı” (Doğu Lokarnosu) imzalanması da gündeme gelmiş, Almanya ve Polonya'nın bu konuda isteksizliklerini devam ettirmeleri halinde bunun yerine geçebilecek ve Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval'ın Moskova seyahati sırasında ilkeleri kararlaştırılan Fransa - SSCB karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanabileceği ve İngiltere ve İtalya'nın bu anlaşmayı memnuniyetle karşılayacakları belirtilmiştir. (Akşam 15 Nisan 1935: 1 -2)

Fransa; Almanya'nın, Doğu Lokarnosu ve Hava Lokarnosu konusunda isteksiz davranması ve 16 Mart 1935 tarihinde mecburi askerlik kanunu çıkarıp kara kuvvetlerinin sayısını artırma kararı alması üzerine bir başka planı devreye sokarak SSCB ile yakınlaşma stratejisi izlemiştir. Aslında politika Hitlerin iktidara geldiği günlerden itibaren Fransa'nın gündemindeydi. Fransa böylece hem Almanya ile olan sınırlarını SSCB'nin garantisi altına sokacak hem de doğu Avrupa'da muhtemel Alman yayılmasını önleyebilecekti. Fakat böyle bir ittifakın, kara Avrupa'sında Fransa'ya üstünlük sağlayacağı ve 1894 Fransa – Rus Çarlığı İttifakını canlandıracağı endişesiyle hareket eden İngiltere bu yakınlaşmaya başlarda mesafeli durmuş İngiltere'nin bu konudaki endişelerini gidermek isteyen Fransa ise; Fransa, Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Finlandiya, SSCB ve Baltık ülkeleri arasında kurulacak “Şark Misakı” projesini ortaya atmıştır. Buna göre SSCB, Lokarno Anlaşmalarına garantör devlet olarak dâhil olacak ve sisteme katılan doğu Avrupa ülkelerinin sınırlarını garanti edecekti. Plan, yukarıda da ifade edildiği üzere Stresa'da İngiltere ve İtalya tarafından olumlu karşılanmış fakat Almanya ve SSCB ile ilişkileri yüzyıllardır sorunlu olan Polonya bu planı gizli bir Fransız - Rus ittifakı olarak gördüğü için reddetmiştir. Fransa ise hem Doğu Lokarnosu hem de Hava Lokarnosu konusunda başarılı olamayınca SSCB ile ayrı bir ittifak yapma yolunu seçmiştir. (Armaoğlu,2012:307 -309)

Stresa Konferansında da gündeme gelen ve artık İngiltere ve İtalya'nın itiraz etmediği Fransa - SSCB Anlaşması 2 Mayıs 1935 tarihinde imzalanmış ve böylece Avrupa'da Almanya'nın revizyonist politikalarına karşı yeni bir set daha oluşturulmuştur. (France-U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance, 1936: 177 -180) Bu anlaşmaya göre devletlerden birisi bir Avrupa devleti tarafından tehdit edilirse gerekli önlemleri alma konusunda birbirleriyle temasa geçeceklerdi. Devletlerden biri, kendi tahriki olmaksızın başka bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devlet saldırıya uğrayan devlete yardım edecekti. (France-U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance, 1936: 177 -179, Ulus 5 Mayıs

1935: 5) Anlaşmayı, Almanya'nın yayılcı politikalarına karşı 16 Mayıs 1935 tarihinde imzalanan SSCB - Çekoslovakya anlaşması takip etmiştir. (Potyemkin vd. 2009: 220 – 221) Anlaşmaya göre ise SSCB, Çekoslovakya'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde (kast edilen Almanya'dır) Fransa'nın da yardıma gelmesi şartıyla bu ülkenin yanında yer alacaktı. (Czechoslovakia--Soviet Union: Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, 1945: 81 -83)

Hitler, bütün bu gelişmelere karşı tepkisini ve yürüteceği politikayı 21 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı konuşmada vurguladığı on üç prensiple ortaya koymuştur. Almanya'nın Versailles Anlaşmasını ihlâl ettiği hakkında Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından alınan kararı reddettiklerini, kararın Almanya'nın MC'ye dönmesini imkânsız kıldığını ve ancak hukuk birliği kabul edilirse örgüte dönebileceklerini belirtmiş, Versailles Anlaşmasının, MC misakından ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Versailles Anlaşmasının Alman milletini itham eden hükümlerini reddettiklerini ilan eden Hitler, anlaşmanın toprak kayıtlarına dair hükümlerine riayet edeceklerini ve bunların barışçıl bir surette değiştirilmesine çalışacaklarını belirtmiştir. Hitler, Almanya'nın yeni bir anlaşma imzalamayacağını fakat diğer devletler bozmadıkça, Lokarno Anlaşmalarına sadık kalacağını, ülkesindeki askersizleştirilmiş bölgelerin bir hükümetin egemenliğine verilemeyeceği düşüncesinde olduklarını, diğer ülkelerin asker sayılarını artırmasını barışçıl bir hareket olarak görmeyeceklerini de ifade etmiştir. Hitler, konuşmasında Almanya'nın Avrupa barışı için diğer devletlerle birlikte çalışmaya hazır olduğunu fakat bunun için anlaşmalarda değişiklik yapılmasının gerekli olduğunu da belirtmiştir. Almanya'nın komşularıyla saldırmazlık anlaşmaları yapmaya, savaşı engellemek için başka tedbirlere başvurmaya ve Lokarno Anlaşmalarının bir hava anlaşmasıyla kuvvetlendirilmesine hazır olduğunu ifade etmiştir. Almanya'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerini ilân ettiği oranlardan aşağı indirmeği kabul etmeyeceğini ve deniz kuvvetlerinin İngiltere'nin deniz gücünün yüzde otuz beşi derecesinde olması gerektiğini ve bu konuda ısrarcı olacaklarını vurgulamıştır. Hitler ülkesinin, silâhların sınırlandırılmasına taraftar olduğunu, özellikle ağır top, ağır tank gibi taarruz silâhlarını azaltmaya, savaş gemilerinin ağırlığını ve silâhlarının çapını sınırlandırmaya hazır olduğuna dikkat çekmiştir. Almanya'nın düşmanlık telkini suretiyle milletlerin fikirlerini zehirleyen düşünceler var oldukça devletler arasında anlaşma çabalarını gereksiz gördüğünü ve uluslararası anlaşmalara girmeğe hazır olduklarını fakat bunun için devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemelerini ve buna bütün devletlerin uyması gerektiğini vurgulamıştır. (Latimer, 1935: 3-7, Akşam 22 Mayıs 1935: 2)

3. Avrupa'da Yaşanan Bu Gelişmeler Üzerine Mehmet Emin Ali Türkgeldi'nin Kaleme Aldığı Rapor

A. Stresa Konferansı, Silahsızlanma Meselesi ve İngiliz – Alman Deniz Silahlarını Sınırlandırma Anlaşması

Dışişleri Bakanlığı Genel Vekili Türkgeldi, raporunun girişinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Stresa Cephesi çerçevesinde, Hava Misakı, Şark Misakı, Tuna Misakı ve silahsızlanma konularında görüş birliğine vardıklarını hatırlatmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4) Türkgeldi, raporunda önce silahsızlanma meselesine değinmiş ve Stresa'da varılan mutabakata göre bu konuda Versailles Anlaşmasının beşinci kısmının yerine geçmek üzere Almanya ile serbest müzakere esasının kabul edildiğini ve bu ülkenin kara, hava ve deniz kuvvetlerindeki silahlanmasının topyekün ele alınması (interdependence des armemants) (silahlanmanın karşılıklı bağımlılığı) konusunda ittifak sağlandığını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4)

Türkgeldi, silahlanma konusunda Almanya'nın düşüncesinin ise hem Hitlerin 21 Mayıs 1935 tarihli konuşmasında hem de Almanya Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath'ın İngiltere'nin Berlin Büyükelçisiyle yaptığı görüşmede ortaya konulduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Almanya, kara kuvvetleri için beş yüz elli bin kişilik bir ordu, hava kuvvetlerinin silahlanmasında tam serbesti ve Fransa ile eşitlik şartı, deniz kuvvetleri ile ilgili olarak da İngiltere filosunun genel tonajının %35'i kadar bir kuvvet öngörüordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4)

Türkgeldi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi İngiliz – Alman deniz silahları rekabetinin tekrar başlamasından ve Almanya'nın denizlerde güçlenmesinden endişe eden İngiltere'nin, Almanya'ya karşı oluşturulmuş ittifak sistemlerini yeterli görmeyip bu devlet ile deniz silahlarını sınırlandırma konusunda ayrı bir anlaşma imzaladığını vurgulamıştır. Türkgeldi, 18 Haziran 1935 tarihinde imzalanan bu anlaşma ile Versailles Anlaşması'nın deniz silahlarına dair hükümlerinin büyük oranda değiştiğini ve Almanya'nın deniz silahlanmasının önünün açıldığını vurgulamıştır. Türkgeldi'ye göre bu anlaşma başta Stresa Mutabakatı olmak üzere 1933'ten beri Almanya'ya karşı yapılan güvenlik anlaşmalarının büyük zarar görmesine neden olmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 5)

Türkgeldi, imzalanan deniz anlaşması ile İngiltere'nin Stresa Cephesi'ne büyük darbe vurduğunu savunmuştur. Anlaşmaya göre Alman filosunun toplam tonajı İngiliz filosunun tonajının %35'ini geçmeyecek, Almanya bu oranın kategoriye göre olmasını kabul edecek, başka bir devletin donanma gücünde olağanüstü bir artış olduğunda bu oran Almanya lehine artırılabilecekti. Ayrıca %35 oranı denizaltılar için geçerli olmayacak, Almanya, İngiltere'nin toplam denizaltı tonajının %45'i kadar denizaltıya sahip olabilecekti. Almanya, bu miktardan fazla deniz altı inşa etme gerekliliği ortaya çıkarsa bundan İngiltere hükümetini haberdar edecek ve onunla dostane müzakereler yapma hakkını koruyacaktı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 4 – 5, Potyemkin vd., 2009: 227)

Türkgeldi'ye göre Almanların denizaltı konusundaki ısrarının sebebi Fransa'nın Almanya'dan daha fazla denizaltıya sahip olmasıydı. Almanlar, denizaltı kategorisinde %35 oranını kabul ettikleri takdirde Fransızların gerisinde kalacaklarını düşünüyorlardı ve İngiltere bu görüşü destekliyordu. Türkgeldi, Almanların başlangıçta bu anlaşmayı, Hitlerin 21 Mayıs tarihli konuşmasının büyük bir zaferi, yeni Avrupa siyasetinin başlangıcı, Versailles Anlaşmasının silahlanmaya ait olan hükümlerini ortadan kaldıran ve bu durumun İngiltere tarafından resmen tanındığı bir zafer olarak gördüklerini yazmıştır. Almanların aynı günlerde İngiliz veliahdının iki ülke ilişkilerine dair olumlu beyanatlarını da göz önüne alarak anlaşmanın iki devletin yakınlaşmasına sebep olacağını düşündüklerini belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce iki ülke arasındaki deniz rekabeti savaşın başlıca sebeplerinden biri olduğu halde şimdi bu rekabete son verilme ihtimali Almanları umutlandıracak bir gelişmeydi ve bu Almanya'nın kara ve hava silahlanmaları konularındaki görüşlerinin de kabul edileceğine işaret ediyordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 5 -6)

Fakat Türkgeldi, Almanların anlaşmayla ilgili fikirlerinin zamanla değiştiğine dikkat çekmiş, Almanların bir süre sonra anlaşmayı imzalayarak kendilerini taahhüt altına soktuklarını ve İngiltere'nin dostluğunu kazanmak için bu derece bir fedakârlığa gerek olmadığını düşünmeye başladıklarını yazmıştır. Nitekim Almanya Dışişleri Bakanı Neurath da anlaşmanın imzalandığı gün Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Mehmet Hamdi Arpağ'a (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 - 1965:299) "İngiliz donanmasının %35'ine muadil bir deniz kuvvetinin Almanya için kabul edilmesine karşı şahsi bir tek rezervim vardır. O da şudur; bu oran ülkelerin bugün sahip oldukları deniz kuvvetlerine göredir. Yoksa yakın bir gelecekte faraza Rusya Baltık donanmasını artırır ve buna kuvvetli gemiler ilave ederse şüphesiz ki bu nispetin değişmesi lazım gelecektir." şeklinde bir beyanda bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 6) Türkgeldi, raporunda anlaşmanın İngiltere tarafından olumlu değerlendirildiğini vurgulayarak, Devlet Bakanı Anthony Eden'in Mussolini'ye, Almanların teklifinin umduklarından daha uygun olduğunu, tekliflerinin kabul ya da reddini istediklerinde fırsatı kaçırmak istemediklerini söylediğini belirtmiştir. Türkgeldi'ye göre, anlaşmanın İngiltere'ce memnuniyet verici olmasının sebebi, silahsızlanma konusunda daha önce yapılan müzakereler sürüncemede kaldığı halde ilk defa olumlu bir sonuç elde edilmiş olmasıydı. İngilizler böylece silahsızlanma meselesinin genel değil adım adım halledilebileceği noktasına gelmişlerdi. İkinci olarak İngiltere Hükümeti, Almanya'nın gemi inşa faaliyetlerinin sınırlandırılmadığı takdirde bu konuda bir yarış başlayacağını bunun ise İngiltere için vahim sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 6 -7)

Türkgeldi, konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:327) görüşlerine de yer vermiştir. Okyar, Ankara'ya gönderdiği 22 Haziran 1935 tarihli raporunda,

İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin'in, Alman Hükümeti temsilcisi Joachim von Ribbentrop'a anlaşmadan duyduğu memnuniyeti ifade etmekle beraber bunu sadece ileride yapılacak diğer anlaşmalar için bir başlangıç olarak gördüğünü söylediğine yer vermiştir. Baldwin, İngiltere'nin diğer konularda Almanya'nın görüşlerini kabul etmelerinin beklenmemesi gerektiğini belirtmiş, özellikle Almanya'nın sömürgeler kazanmak konusundaki taleplerinin kendileri tarafından desteklenmeyeceğini ifade etmiştir. Türkgeldi'ye göre Baldwin'in bu düşüncesi Almanları tatmin etmekten çok uzaktı. Çünkü Almanların, anlaşmayı imzalamalarının sebeplerinden biri eski sömürgelerini geri almak istemeleriydi. Türkgeldi bu durumun Berlin Büyükelçisi Arpağ tarafından 1935 yılı Temmuz ayında Ankara'ya gönderilen raporda şöyle ifade edildiğini yazmıştır; "Almanların İngilizlerin arzularına hoş gelecek şekilde yaptıkları fedakârlık mukabilinde şu isteklerde buldukları söylenmektedir. Eski Kamerun sömürgesi ile Birinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın ele geçirdiği Marshall Adaları ve Portekiz'in Angola sömürgesinin Almanya'ya verilmesi, Güney Afrika'da başta bakır olmak üzere çeşitli hammadde imtiyazları elde etmek ve Hollanda Hindistan'ında da bazı ekonomik imtiyaz peşinde koşmak." (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 7)

Türkgeldi, İngiltere Hükümetinin Almanlarla görüşmelere başladıktan sonra 6 Şubat 1922 tarihli Washington Deniz Silahlarını Sınırlandırma Anlaşmasının tarafı olan ABD, Fransa, İtalya ve Japonya Hükümetlerini Almanya'nın talepleri ve görüşmelerin gidişatından haberdar ettiğini de yazmıştır. Buna göre Amerikan Hükümeti Almanya'nın isteklerine esas itibarıyla bir itirazının olmadığını bildirmiş, Japonya da, Alman filosunun tonajının İngiliz filosunun tonajının % 35'ini geçmemesi kararına itirazı olmadığını ancak bunun Japonya'nın uzunca bir süredir ABD ve İngiltere tarafından kendisine dayatılan deniz silahlanmasında oran esasını kabul ettiği anlamına gelmeyeceğini beyan etmiştir. Fransa ise anlaşmanın teknik yönleri ile ilgilenmekten çok, Almanya'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki silahlanması konularının birlikte ele alınıp çözülmesi konusunda ısrar etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 7- 8)

Türkgeldi raporunda anlaşmanın Fransa ve İtalya kamuoyu ve basınında endişe ve infial uyandırdığını da hatırlatmış, Fransız basınının anlaşmayı; Versailles Anlaşmasına, 3 Şubat 1935 tarihli Londra Anlaşmasına, Stresa Mutabakatına, Almanya'yı cezalandıran Milletler Cemiyeti kararına aykırı bulduğunu yazmıştır. Türkgeldi'ye göre İtalyan siyasi çevreleri ise Almanya'yı gücendirmek endişesiyle eleştirilerinde biraz daha temkinli olmuşlardır. Türkgeldi, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:340) Ankara'ya gönderdiği raporda; Fransızların anlaşmayı kendilerine karşı yapılmış büyük bir darbe olarak gördüklerini fakat bu emr-i vaki karşısında fiilen yapacakları bir şey olmadığı için daha ileri gidemediklerini yazdığını belirtmiştir. Davaz, raporunda İtalya'nın Paris Büyükelçisinin görüşlerine de yer vermiş, büyükelçinin kendisine; bu anlaşma

ile Fransızların, İngiltere ile imzaladıkları anlaşmanın ihlal edildiğine inandıklarını, her şeye rağmen İtalya'nın Stresa'ya bağlı kaldığı açıklamasını yaptığını yazmıştır. Davaz, ortaya çıkan yeni konjonktürde Fransızların, serbest hareket etme hakkı elde ettiklerini düşündüklerini belirtmiştir. Büyükelçi, Fransa Meclisi Dışişleri Encümeni Başkanı Beatid'in de mevcut durumun Fransa'yı İtalya'ya yakınlaşmaya sevk eden bir hal aldığı düşüncesinde olduğunu yazmıştır. Davaz, milletvekillerinin 7 Haziran 1935 tarihinde başbakanlık koltuğuna oturan Laval'ın soğukkanlılığına, ihtiyatına ve siyasi meselelerdeki dirayetine güvenerek onu rahat bırakma taraftarı olduklarını ifade etmiş, anlaşmanın Fransa'da büyük rahatsızlık yaratmasına rağmen Fransızların durumu şimdiye kadar görülmemiş bir soğukkanlılık ile karşıladıkları tespitinde bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 8)

Türkgeldi raporunda, konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:348) 20 Haziran 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği rapora da yer vermiştir. Buna göre Baydur, İtalya Hükümetinin konuya yaklaşımı şu şekilde açıklamıştır. "İngiliz notasına verilen cevabi notada İngiliz - Alman İtilafına Fransa gibi bir itiraz dermeyan olunmamış ve Roma Hükümetinin bildirilen esasları incelemeye hazır olduğu beyan edilmiştir. Bununla beraber bunun başlıca deniz devletlerinin iştirakiyle toplanacak ortak bir konferans tarafından yapılması düşüncesi ve kara, deniz ve hava kuvvetleri arasındaki irtibat esas kaydedilmekte ve İtalya'nın evvelki konferans ve müzakerelerde ileri sürdüğü Avrupa kıtasının on kuvvetli devleti ile eşitlik talebi tekrar olunmaktadır." Türkgeldi'ye göre İtalya bu tavrıyla bir taraftan Almanya ile son zamanlarda nispeten yumuşayan ilişkilerini diğer taraftan da Fransa'dan Habeşistan meselesinde beklediği siyasi yardımı göz önünde tutarak denge politikası yürütmüştür. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 8 -9) Türkgeldi konu ile ilgili olarak bir diğer raporun da Türkiye'nin Budapeşte Büyükelçisi Behiç Erkin (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:305) tarafından gönderildiğini yazmış, Erkin'in raporunda Macaristan Dışişleri Bakanı Kalman Kanya'nın kendisiyle yaptığı görüşmede İtalyanların anlaşmayla ilgili Fransız gazetelerinin yazdığı gibi fazlaca kızmış olmadıklarını yalnız Mussolini'nin anlaşmanın yapılaş şeklini hoş görmediği ifadelerini kullandığını belirtmiştir. Buna göre Kanya; anlaşmanın Milletler Cemiyeti ve Versailles Anlaşmasına aykırı olduğu hakkındaki görüşleri; "... müzakerenin şekli biraz İngiliz vari olmuştur. Fakat hukukçular bu meseleyi mevcut muahedelere pek de aykırı görmüyorlar. Alman donanmasının büyümesinin belirli bir ölçüde olması İngiltere için hayati bir mesele olduğundan anlaşma İngiltere için oldukça önemli bir hale gelmiştir. Anlaşmayı İngilizler silahları azaltmak için bir başlangıç sayıyorlarsa da bunun ne kadar doğru olduğunu zaman gösterecektir" şeklinde değerlendirmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 9)

Kanya'nın anlaşmanın silahların azaltılması konusunda etkisiz olacağı şeklindeki iması ve tespiti doğru çıkmış, İngiltere bu anlaşmaya rağmen ne

deniz ne de umduğu üzere hava ve kara silahlarının sınırlandırılması konusunda Almanya'dan iyi niyetini görememiştir.

İngiliz Hükümeti'nin Fransa ve İtalya'da ortaya çıkan tepkiler üzerine Devlet Bakanı Eden'i Paris ve Roma'ya göndermek zorunda kaldığını ifade eden Türkgeldi, Paris Büyükelçisi Davaz'ın, Eden'in, Roma ziyaretinden önce ve sonra Fransa Başbakan ve Dışişleri Bakanı Laval ile yaptığı görüşmelerin Fransa Hükümetini çok da memnun etmediği şeklinde bir değerlendirmede bulunduğunu vurgulamıştır. Davaz'a göre İngiltere ile yakın ilişkilerini korumak etmek isteyen Fransa'nın daha fazla ileri gitmekten kaçınarak Eden'den Londra ve Stresa mutabakatlarının devamını istemiştir. Buna göre Fransa için deniz kuvvetlerindeki silahlanma meselesinde takip edilecek siyaset, Japonya'nın Washington Anlaşmasından çekilmesiyle kavuştuğu hareket serbestisini korumaktan ibaretti.

Türkgeldi'ye göre anlaşmanın en fiili sonucu; Habeşistan konusunda İngilizler, İtalya'yı sıkıştırması için Fransa'ya başvurdukları zaman Laval'ın ilk etapta İngiltere'nin politikalarına meyiletmeyip İtalya'yı desteklemesi olmuştur. Nitekim Davaz'ın 6 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği rapor bu durumu teyit eder niteliktedir. Davaz'ın, İngiltere'nin Habeş meselesi hakkında Fransa'ya bazı teklifler yaptığına dair haberlerin gerçekliğini sorması üzerine Laval; “..... evet fakat İngiltere geç kalmıştır. İngiliz - Alman deniz anlaşmasında bizim malumatımızı sormak bile istemedi ve hiç de zarif bulmadığımız bir davranışta bulundu. Bittabi şimdi biz bu meselede İngiltere'nin nokta-i nazarını kabul ederek işe müdahalesini muvafık bulmuyoruz” cevabını vermiştir. Türkgeldi, bu konuda iki devlet arasında beliren soğukluğun 11 Temmuz 'a kadar devam ettiğini vurgulamış, İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'nin bu tarihte Avam Kamarasında yaptığı konuşmayla gerginliğin nispeten azaldığı tespitinde bulunmuştur. Buna göre Hoare konuşmasında deniz anlaşmasının Fransa'nın lehine olduğundan bahsederek, anlaşmanın Almanya karşısında Fransa'ya %43 üstünlük sağladığını hâlbuki Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransa donanmasının Alman donanmasından %30 oranında az olduğunu iddia etmiştir. Hoare, anlaşma ile ilgili İngiltere'ye yönelik eleştirilere karşı da sert bir çıkış yapmış ve “İngiltere Hükümeti barışa genel ve fiili bir surette yardım ettiğinden dolayı terbiye-i nefis edecek değildir” ifadesini kullanmıştır. Hoare'nin konuşmasında genel olarak Fransa'ya karşı dostça yaklaşımları Fransa kamuoyu ve hükümet çevrelerinde İngiltere'ye karşı tepkileri bir ölçüde yumuşatmıştır. Türkgeldi görüşünü desteklemek için Paris Büyükelçisi Davaz'ın 18 Temmuz 1935 tarihli raporuna atıf yapmış ve Laval'ın, Davaz'a;, Hoare'nin konuşmasından memnun kaldıklarını, İngilizlerin durumu kavramış olduğunu gördüklerini ve iki ülke arasındaki ilişkilerde geline nokta konuşmanın olumlu etkileri olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 9 -11)

Yukarıda da belirtildiği üzere İngiltere Devlet Bakanı Eden, İngiliz – Alman Deniz Anlaşmasından sonrası ortaya çıkan tepkileri azaltmak ve bir hava

anlaşması yapılmasına dair izlenecek yolu görüşmek için Paris ve Roma'yı ziyaret etmiş, fakat Eden'in Roma ziyaretinde asıl gündem İtalya – Habeşistan anlaşmazlığı olmuştur.

B. Türkgeldi'nin Gözünden İtalyan – Habeş Anlaşmazlığı

Türkgeldi, raporunda 1935 yılı itibariyle Avrupa ve dünyada en önemli sorunlardan birisi olan Habeşistan meselesini de ele almış, sorunun tarihsel gelişimi ile ilgili bilgiler verip, Avrupa Devletlerinin konu ile ilgili politikaları hakkında değerlendirmeler yapmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 11 -24)

Türkgeldi, İngiltere Başbakanı Ramsay Mac Donald'ın başlangıçta bu sorunu dikkate almadığını hatta Mussolini, Stresa'da Habeşistan meselesini gündeme getirdiğinde, Mac Donald'ın meselenin önemini anlayamayıp veya bunu sonraya ertelenebilecek bir mesele olarak görüp konuyla ilgili bürokratlarına bilgi vermediğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Fakat bir süre sonra İngiltere'nin meseleyi sahiplendiğini yazan Türkgeldi, İngilizlerin açıktan açığa Habeşistan'ı himaye ettiklerini ifade etmiş ve sebebini görünür ve gerçek sebepler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre İngiliz himayesinin görünür sebepleri bu devletin 6 Ağustos 1906 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan anlaşma ile Habeşistan'ın toprak bütünlüğü konusunda garantör devletlerden biri ve Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olması dolayısıyla toprak bütünlüğünün cemiyet üyelerinin garantisi altında olmasıdır.

Türkgeldi, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasının Milletler Cemiyeti'nin saygınlığına büyük zarar vereceğini belirtip, Çin'in Japonya tarafından istilasından sonra İngilizlerin dış politikada desteğine ihtiyaç duyduğu İtalya'yı gücendirme pahasına Milletler Cemiyeti'nin mevcudiyetini korumak için bu duruma karşı çıktığını iddia etmiştir. Türkgeldi bu görüşünü desteklemek için Türkiye'nin Roma Büyükelçi Baydur'un 1935 yılı Haziran ayında Ankara'ya gönderdiği rapora dikkat çekmiştir. Buna göre İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Roma Büyükelçiliği müsteşarına Eden'in son Cenevre görüşmelerinde İtalya'nın Milletler Cemiyeti Delegatesi Baron M. Aloizi'ye "eğer İngiltere Cemiyeti Akvam ile İtalya'dan birini seçmek zarureti karşısında kalırsa bilmiş olunuz ki seçimimiz şimdiden yapılmıştır." şeklindeki sözlerini aktararak Milletler Cemiyeti'nin saygınlığına ve devamına verdiği önemi ve İngiltere'nin konu ile ilgili kararlılığını ortaya koymuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 16 - 17)

Türkgeldi, İngiltere'nin Habeşistan'ı himaye etmesinin gerçek sebeplerinin ise İngiliz siyasetinin geleneksel politikalarıyla ilgili olduğuna dikkat çekmiş, bunların Hindistan yolunun serbestisi, Nil Nehri kaynaklarının güçlü bir devletin etkisi altına girmemesi, Kahire - Kap hattının İngiltere'nin kontrolünde bulunması olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Habeşistan, İtalya istilasına maruz kalırsa Britanya İmparatorluğu'nun bu hassasiyetleri tehlikeye düşecektir. Bundan dolayı İngiltere, Habeşistan'ı yalnız siyaseten müdafaa

etmekle yetinmeyip Sudan'da da maddi önlemler almaktan geri durmamıştır. Türkgeldi bu düşüncesini Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Davaz'ın 10 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği "Sudan'ın Habeşistan'a yakın olan kısmında İngilizlerin bazı askeri önlemler almaya başladıklarını işittiğimden durumu uygun bir dille buradaki Mısır Büyükelçisinden sordum. Büyükelçi aldığım haberi tekzip değil teyit eyledi ve İngiltere'nin bu işte İtalya'ya göz yummayacağı fikrinde olduğunu söyledi" değerlendirmesiyle desteklemiştir.

Türkgeldi bütün bunların yanında bu mesele'nin İngiltere Hükümeti için içeride ve dışarıda bir prestij meselesi olduğunu yazmış, hükümetin savaşa engel olmakla içeride nüfuz kazanıp yapılacak seçimlerde başarılı olmak istediği tespitinde bulunmuştur. Türkgeldi'nin bu konuda yaptığı bir diğer tespit ise İngiltere'nin zayıf bir milleti istiladan kurtarmakla Avrupa kamuoyu ve Milletler Cemiyeti çevrelerinde büyük saygınlık kazanacak olmasıydı. İngiltere, Habeşistan'ın bağımsızlığını koruyamazsa hâkim bulunduğu çeşitli milletler nezdindeki nüfuzu kırılabildi. Fakat Türkgeldi'ye göre Habeşistan'a yardım, İngiltere için bir risk de oluşturabilirdi. Türkgeldi bu düşüncesini de İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği Müsteşarı tarafından yazılan; "İtalya'nın başarısı Afrika'daki milletleri öfkelenirerek ayaklanmalarını, İtalya'nın mağlubiyeti onları cesaretlendirerek yine ayaklanmalarını tahrik edebilir." şeklindeki ifadeleri raporuna koyarak desteklemiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 17 - 18)

Türkgeldi raporunda İngiltere'nin Habeşistan meselesindeki resmî görüşünün 11 Temmuz 1935 tarihinde Dışişleri Bakanı Hoare tarafından Avam Kamarasındaki müzakerelerde bir defa daha dile getirildiğine dikkat çekmiştir. Hoare, İtalya'nın genişleme isteğini kabul ve tasvip ettiklerini açıklayıp, İtalya'yı ekonomik olarak sıkıştıracakları iddialarını yalanlamış, bu ülkenin dostluğuna verdikleri önemi vurgulamış fakat İtalyan - Habeş anlaşmazlığının 1906 Anlaşması veya Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözülmesini istediklerini de ifade ederek Habeşistan'ın işgaline karşı tavırlarının net olduğunu ortaya koymuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18)

Türkgeldi, Fransa Hükümetinin bu meselede Milletler Cemiyeti'nin gücünü koruma gayreti içinde de olduğunu buna karşın 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşması sebebiyle de İtalyanları savunma mecburiyeti bulunduğunu fakat bu anlaşmada Fransa'nın Habeşistan meselesinde İtalya'yı serbest bıraktığına dair kesin bir ifadenin de olmadığını belirtmiştir. Türkgeldi'ye göre Laval'ın meclis dışişleri komisyonunda İtalya'ya Habeşistan'da siyasi açıdan serbesti veren hiçbir taahhütlerinin olmadığını söylemesi sadece ekonomik açıdan serbesti tanımış olduğuna işaret etmektedir. Yine Türkgeldi'ye göre Habeşistan'ın işgali konusunda Fransızları en fazla endişelendiren şey İtalyanların alışkın olmadıkları iklim şartlarında savaşçı bir millet olan Habeşler karşısında mağlup olma ihtimalleriydi. Bu durum İtalya'nın Avrupa kıtasındaki durumunu zayıflatabilir, Almanlara karşı Avusturya'yı savunma mecburiyetinde kaldıklarında onları zorlayabilirdi.

(BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18)

Türkgeldi raporunda, Fransız basınının İtalyanların lehinde bir dil kullanmasına rağmen, Fransız kamuoyunun ve siyasi çevrelerinin Habeşistan'ın işgalini tasvip etmediklerini de yazmış, Cumhurbaşkanı Albert Lebrun'un, Davaz'a "Ben Mussolini'nin siyasetini hiç beğenmiyorum. Habeşistan meselesinde Adowa hezimetini silmek istediği fikrindeyim. Fakat size gizli söylüyorum, İtalya'da bu hususta büyük memnuniyetsizlik olduğunu duydum zabitan arasında dahi hoşnutsuzluk başlamıştır" dediğini ifade etmiştir. Türkgeldi, Davaz'ın konu ile ilgili Ankara'ya, 3 - 7 Ocak 1935 tarihinde yapılan Fransız - İtalyan müzakerelerinde ve Stresa görüşmelerinde İtalya'ya Habeşistan konusunda serbesti verilip verilmediği meselesine dair Avusturya'nın Paris Büyükelçisi Egger'e atfen bazı bilgiler gönderdiğini de yazmıştır. Buna göre Laval, Ocak ayında Roma'da bulunduğu zaman Habeş meselesi hakkında kendisine getirilen dosyayı reddederek bunları incelemeye lüzum görmemiş ve "Fransa iktisaden Habeşistan'da hiçbir surette herhangi bir emel takip etmeyecektir." demekle yetinmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 18 -19)

Türkgeldi'ye göre Almanya şimdilik Habeşistan konusuyla ilgilenmemektedir ve Habeşistan'a silah vermeyeceğini Roma Büyükelçisi vasıtası ile İtalya Hükümeti'ne tebliğ etmiştir. Türkgeldi İtalya'nın, Habeşistan meselesine her geçen gün daha fazla angaje olmasıyla Almanya'ya karşı yumuşama mecburiyetinde olacağı öngörüsünde bulunmuş bu görüşünün Türkiye'nin Berlin ve Belgrat büyükelçiliklerinden gelen raporlarla da doğrulandığını yazmıştır. Türkgeldi, Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Beneş'in konu ile ilgili Türkiye'nin Prag Büyükelçiliği maslahatgüzarına; "Almanya, İtalya'yı Habeş işinde istediği gibi harekete teşvik etmektedir." şeklinde görüş bildirdiğini aktararak aslında Almanya'nın konuyu önemseydiğini ve gelecekte İtalya ile yakınlaşmak için bu konuda İtalya'yı serbest bıraktığını iddia etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Türkgeldi raporunda ABD'nin konu ile ilgili politikalarına da değinmiş, Habeşistan İmparatoru Haile Selassie'nin 3 Temmuz'da Addis Ababa'daki ABD Maslahatgüzarına verdiği notada, ABD'den Paris Anlaşmasının tamamen uygulanma imkânlarının incelenmesini rica ettiğini hatırlatmıştır. ABD Hükümeti'nin ise isteğe; dünyanın her tarafında barışın sağlandığını görme arzusunda oldukları, anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti'nce incelenmesini memnuniyetle karşıladıkları, meselenin her iki tarafı memnun edecek şekilde halledilmesi konusunda ümitli oldukları, Paris Anlaşmasını imzalayan iki devletin, aralarındaki anlaşmazlığı çözme konusunda barışçıl vasıtalar haricindeki yöntemlere müracaat etmelerine ihtimal vermedikleri şeklinde bir cevap verdiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 19)

Türkgeldi, konu ile ilgili bu görüşlerini Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:366) 6 Temmuz 1935 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporu çerçevesinde ele almıştır. Ertegün raporunda; Habeşistan notasının asıl metninin gelmesini beklemeden telgrafla

gelen özeti üzerine Başkan Roosevelt'in Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a yukarıdaki cevabi notayı hazırlattığını vurgulamış, verilen cevabın ABD'nin muhtemel bir İtalya – Habeşistan savaşına karışmaktan sakındığı şeklindeki düşünceleri destekler nitelikte olduğunu yazmıştır. Erteğün, ABD'nin, Kellogg Paktı uyarınca Çin - Japonya ve SSCB - Çin anlaşmazlıklarında etkin rol oynamasına rağmen İtalya - Habeşistan anlaşmazlığında taraf olmak istememesini, bu mesele ile diğerleri kadar alâkadar olmaması ve kendini direkt ilgilendirmeyen olaylara karışmaktan kaçınması yönünde bir süredir var olan kamuoyu baskısı ile açıklamış, bununla beraber İtalya'nın saldırgan tavırlarının ABD'de genel olarak hoş karşılanmadığını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 20)

Türkgeldi konu ile ilgili SSCB'nin tavrını Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un Türkiye'nin Bern Büyükelçisi ve Milletler Cemiyeti Daimî Delegesi Cemal Hüsnü Taray'a (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965;301) yaptığı açıklamalar üzerinden değerlendirmiştir. Görüşmede Litvinov, 25 Mayıs 1935 tarihinde konu ile ilgili olarak Milletler Cemiyeti Meclisinin aldığı dört kişiden oluşan hakem heyetine 25 Temmuz tarihine kadar beşinci bir hakem seçilmesi kararını hatırlatarak "... Konsey müzakeresi hakkında da şimdilik bir beşinci hakem tayini ile iktifa edilmesi muvafık olacaktır. Ancak buna mukabil İtalya'nın meselenin bütün halinde belirli bir süre zarfında konseyde konuşulmasını kabul etmesi lazım geleceği fikrindeyim" demiştir. Litvinov, hakemler arasında çıkan yetki anlaşmazlığı hakkında konseyin vereceği tefsir kararına dair görüşlerini soran Taray'a, hakemler toplantısında, Qual Qual'ın hangi devlete ait olduğu keyfiyetinin bir tarafa bırakarak meselenin taraflardan hangisinin orada saldırıya geçmiş olduğunun tespitine hasredilmesinin doğru olacağını belirtmiş ve: "Habeşistan ile İtalyan sömürgeleri arasında sınır yoktur. Baserabya'nın Romanya'ya ait olduğunu biz hala tanımadık. Ancak bu araziye biz taarruz etsek bittabi saldırgan biz olacaktık. Habeşliler esasen İtalya'ya taviz vermeye razı oldukları için bu işte haksız çıkmaları bu tavizi kolaylaştırır ve İtalya'nın bütün Habeşistan'ı zapt etmesi hakkında ileri sürdüğü bu sebep ortadan kalkmış olur. Ancak Konsey bu toplantısında yine hakem işini yürütmeyi kabul etse dahi İtalyanların meseleyi kül halinde ve belirli bir zaman zarfında müzakereyi kabul etmeye yanaşacaklarını zannetmiyorum." demiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 20 -21)

Türkgeldi, raporunda Japonya'nın bu mesele ile ilgili izlediği siyasete de değinmiş ve Japon kamuoyunun Habeşistan'ın tarafında olduğunu ve hükümetin de bu görüşe meyleder bir tavır aldığını yazmış, bu durumun İtalyan basınında Japonya aleyhinde yayınların çıkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21)

Raporunda meselenin geldiği son durumla ilgili de bilgiler de veren Türkgeldi, Eden'in, Mussolini ile yaptığı görüşmede anlaşmazlığın çözümü çerçevesinde İtalya'nın Habeşistan'da sahip olacağı topraklar ve elde edeceği ekonomik kazançlara karşılık, İngiliz Somali'sinden bir kısım arazi ile Zeila

Limanı'nın Habeşlere verilmesini teklif ettiğini ifade etmiştir. Fakat teklif, Habeşlerin denize serbest çıkış imkânına kavuşacakları ve böylece ülkelerine kolayca silah ve mühimmat ithal edebilecekleri gerekçesiyle İtalya tarafından kabul edilmemiştir. Türkgeldi'ye göre teklif, Zeila Limanı'nı Cibuti Limanı'na rakip haline getireceğinden Fransa tarafından da uygun bulunmamıştır. Görüşmede Eden'in Mussolini'ye Habeşistan'la ilgili tam olarak ne istediklerini sorduğunu da yazan Türkgeldi, Mussolini'nin bu soruyu elini bütün Habeşistan haritası üzerine koyarak "bunu istiyorum" şeklinde cevaplandırıldığını belirtmiştir. Türkgeldi'nin İtalya'nın Habeşistan'ı tümüyle işgal etmek istediğine dair görüşünü desteklemek için ortaya koyduğu bir diğer argüman Paris Büyükelçisi Davaz'ın 6 Temmuz 1935 tarihli değerlendirmesi olmuştur. Davaz, Laval'ın kendisine; "İtalya protektora (himaye) istiyor, imparator kabul ederse mesele kalmaz" dediğini aktarmıştır.

İtalya'nın Habeşistan'dan ne ekonomik çıkar ne de bir kısım arazi talep ettiğini savunan Türkgeldi, İtalya'nın nihai amacının himaye veya manda sistemi olduğunu vurgulamış, Aloizi'nin Taray'a; "Mussolini, Habeşistan'ı hiç olmazsa Mısır gibi idare etmek kararında" şeklindeki ifadesinin büyükelçinin 1 Ağustos 1935 tarihli telgrafıyla Ankara'ya iletildiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21)

Türkgeldi, İtalyanların Habeşistan'ı işgal konusunda kendilerine hukuki deliller bulma arayışında olduklarına dikkat çekmiş, Temps Gazetesi Roma muhabiri Gentizon'un bu delilleri gazetenin 3 Temmuz 1935 tarihli nüshasında "İtalya'nın Nokta-i Nazarı" isimli makalesinde açık bir şekilde ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Türkgeldi'nin İtalya Hükümeti tarafından yazdırıldığını iddia ettiği makalede Gentizon; Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye yapılmasının yanlış olduğu yazmış, İtalyanların, bu konuda Habeşistan'a yardım etmekle hata ettikleri ve bu devletin cemiyete üye olmaya layık olmadığı görüşünü dillendirmiştir. Gentizon'a göre Habeşistan, sınırlarının net olmaması, hükümetinin ülkenin her yerinde devlet otoritesini sağlayamaması ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmemesi sebebiyle cemiyete üye olmamalıydı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 21 -22)

Makalede; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı milletleri kalkındırmak için yeni bir himaye şekli olarak "manda" sisteminin gündeme geldiği ve bu çerçevede bazı milletlerin İngiltere ve Fransa'nın himayesine sokulduğu hatırlatılmıştır. Suriye ve Irak gibi ilerlemeye açık coğrafyalar İngiliz ve Fransız manda yönetimleri altına alınırken, medeniyet sahasında daha aşağıda bulunan Habeşistan'ın gelişmiş ülkelerle bir sayılarak ve onlarla aynı hukuka sahip olarak Milletler Cemiyeti'ne üye yapılmasının yanlış olduğu vurgulanmıştır. Makalede, Milletler Cemiyeti tüzüğü'nün yirmi ikinci maddesinin birinci fıkrasına atıf yapılarak Habeşistan'ın manda sistemi çerçevesinde idare edilmesi gerektiği ileri sürülmüş, Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti Misakından kaynaklanan şartlara haiz olmadığı ve yükümlülüklerini yerine getirmediği için misakın on altıncı ve on dokuzuncu maddeleri uyarınca ihracının gündeme

gelmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴ (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22)

Gentizon, Habeşistan'ın esirlerle ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediği için de cemiyetten ihraç edilmesi gerektiğini savunmuş, Milletler Cemiyeti'nin bu ülkenin durumu değerlendirirken sadece cemiyet misakının Habeşistan lehine olan onuncu ve on beşinci maddelerini⁵ değil yukarıdaki üç

⁴ Milletler Cemiyeti Misakı'nın on altıncı maddesine göre; (1) eğer cemiyet üyelerinden biri on ikinci, on üçüncü ya da on beşinci maddeler uyarınca üstlendiği yükümlere aykırı olarak savaşa başvurursa, cemiyetin öbür üyelerine karşı "ipso facto" bir savaş eyleminde bulunmuş sayılır. Bu üyeler onunla ticaret ve parasal tüm ilişkilerini hemen kesmeği, kendi yurttaşlarının yasayı bozan devletin yurttaşları ile tüm ilişkilerini yasaklamayı ve o devlet yurttaşları ile cemiyet üyesinden olsun olmasın başka herhangi bir devletin yurttaşları arasındaki ticaret, parasal ve kişisel tüm bağları kestirmeği yükümlenir. (2) Bu durumda, konsey çeşitli ilgili devletlere, cemiyet yükümlülüklerine uyulmasını sağlayacak Silahlı Kuvvetlere cemiyet üyelerinin her birinin katacağı kara, deniz ve hava birlikleri konusunda öğütlemeye bulunmakla görevlidir. (3) Cemiyet üyeleri bundan başka işbu madde uyarınca alınacak ekonomik ve parasal önlemlerin uygulanmasında bunlardan doğabilecek zarar ve sakıncaları en aşağı düzeye indirmek için birbirine karşılıklı yardımda bulunmağı kabul ederler. Bunun gibi üye devletler yasayı bozan devletçe içlerinden birine yöneltilen herhangi bir önleme karşı koymak için birbirine karşılıklı yardımda bulunurlar. Üye devletler cemiyet yükümlülüklerine uyulmasını sağlamak üzere ortak harekete katılan her cemiyet üyesinin silahlı kuvvetlerinin kendi ülkelerinden geçmesini kolaylaştıracak gerekli önlemleri alırlar. (4) Yasadan doğan yükümlerden birinin bozulmasından suçlu olan her üye cemiyetten çıkarılabilir Buna konseyde temsil edilen öbür tüm üyelerin oyu ile karar verilir. Cemiyet misakının on dokuzuncu maddesine göre genel kurul zaman zaman cemiyet üyelerini uygulanamaz bir duruma gelmiş olan antlaşmaların ve sürdürülmesi dünya barışını tehlikeye sokabilecek olan uluslararası durumların yeniden incelenmesine çağırabilir. Cemiyet misakının yirmi ikinci maddesine göre ise (1) aşağıdaki ilkeler savaştan sonra eskiden kendilerini yöneten devletlerin egemenliklerine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle zor koşulları içinde henüz kendi kendilerini yönetemeyen halkların bulunduğu sömürgelere ve ülkelere uygulanır. Bu halkların genlik ve gelişmelerinin sağlanması kutsal bir uygarlık ödevidir ve bu ödevin yerine getirilmesi için işbu yasaya güvenceler koyulmuştur.

⁵ Cemiyet-i Akvam Misakının onuncu maddesine göre; cemiyet üyeleri cemiyetin tüm üyelerinin toprak bütünlüklerine ve bugünkü siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve onları herhangi bir dış saldırıya karşı korumayı yükümlenir. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumlarında, konsey bu yükümlün yerine getirilmesini sağlayacak çareler düşünür. Misakın on beşinci maddesi ise şöyledir; (1) Cemiyet üyeleri aralarında ilişkilerin kesilmesini doğurabilecek nitelikte bir uyuşmazlık çıktığı ve bu uyuşmazlık on üçüncü maddede öngörülen hakem ya da yargısal çözüm yöntemine sunulmadığı zaman, uyuşmazlığın konseye sunulmasında anlaşmışlardır. Bu amaçla onlardan birinin soruşturma ve eksiksiz bir inceleme yapılmak üzere her türlü önlemleri alacak olan Genel Sekretere, bu uyuşmazlıktan haber vermesi yeterlidir. (2) Taraflar davalarının yazılı açıklamasını tüm gerçekleri kanıtlarıyla birlikte en kısa zamanda Genel Sekretere bildirmelidir. Konsey bunların hemen yayımlanmasını emredebilir. (3) Konsey uyuşmazlığın çözümünü sağlamaya çalışır. Eğer bunda başarılı olursa uygun gördüğü ölçüde gerçekleri bu gerçeklerle ilgili bilgileri ve önerdiği çözümün ana çizgilerini gösteren bir açıklama yayımlar. (4) Eğer uyuşmazlık çözülmemişse, Konsey uyuşmazlığın özelliklerini ve sorun için en hak gözetici ve uygun görüp öğütlediği çözüm yollarını bildirmek üzere oy birliği ya da çoğunlukla kabul ettiği bir rapor düzenleyip yayımlayabilir.(5) Cemiyetin Konseyde temsil edilen her üyesi de uyuşmazlığa ilişkin gerçeklerin bir açıklamasını ve kendisinin vardığı sonuçları yayımlayabilir. (6) Konsey raporu oy birliği ile kabul edilmişse bu oy birliğinin hesabında uyuşmazlığa taraf Devletlerin temsilcilerinin oyları sayılmamak üzere, Cemiyet üyeleri raporun içerdiği sonuçlara uyan taraflardan hiçbirine karşı savaşa girişmemeği yükümlenir. (7) Konsey raporunu

maddeyi de dikkate alması gerektiğini savunmuştur.

Türkgeldi, İtalya Habesistan anlaşmazlığı konusunda sonuç bölümüne geçmeden önce Habesistan Kralı Haile Selassie'nin ülkesi üzerinde hiçbir suretle İtalyan mandasının kabul etmemekle beraber İngilizlerin, Zelia'da Habeşlere denize çıkış vermelerine karşılık Habeşlerin İtalyan Somali'si ile sınırdaş Ogaden vilayetinin bir kısmını terk edebileceklerini ilan ettiğini ve attığı adımlarda sürekli Milletler Cemiyeti'ne dayandığını yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22)

Türkgeldi, İtalyanların Habesistan'a yaptıkları sevkiyatın büyük bir devletle savaşa hazırlanışı andırdığını vurgulamış, Paris Büyükelçisi Davaz'ın, Temmuz ayı sonunda Süveyş Kanalından doksan bin İtalyan askerin geçtiğini bildirdiğini yazmıştır. İtalyanların yığınaklarını tamamlamak için zaman kazanmak istediklerini iddia eden Türkgeldi, İtalyanların Milletler Cemiyeti kararını kabul etmelerinin arkasında da zaman kazanma düşüncesinin olduğunu iddia etmiştir.

Raporunda, Avrupa siyasi çevrelerinin savaş ihtimalini kuvvetli gördüklerini belirten Türkgeldi, Habesistan'ın coğrafi durumu, Habeş milletinin savaşçılığı, kralın ülkesini savunma konusundaki azmi ve İngiltere'nin Habeşlere maddi yardımı sayesinde İtalyanların işinin kolay olmadığını savunmuş, İtalyanların düz arazileri kolaylıkla işgal etmekle beraber dağlık arazilerde zorlanacaklarını ve savaşın uzayacağı tahmininde bulunmuştur. Savaşın uzamasının İtalya'nın bütçe dengelerini sarsacağını, ülkede var olan hoşnutsuzluğu daha da artıracığını bu durumun İtalya'yı dış politikada zayıflatarak Avrupa siyasetinde etkisiz duruma getireceğini ve bundan en fazla istifade edecek devletin Almanya olacağını, bunun da Fransızları rahatsız edeceğini iddia etmiştir. Türkgeldi, savaşın uzamasıyla İtalyanların, Yugoslavya ve Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika takip etmesinin beklenebileceği tahmininde bulunmuş, General Kondilis'in Roma ziyareti sırasında Mussolini'nin generale Yugoslavlarla dostça ilişkiler kurma temennisinde bulunduğunu hatırlatmıştır. Türkgeldi, bu hususta benzer görüşlerin Prens Pol tarafından Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Ali Haydar Aktay'a (Dışişleri

---

uyuşmazlıkta taraf olan temsilciler dışındaki üyelerin tümüne kabul ettirmeği başaramamışsa, Cemiyet üyeleri hakkın ve adaletin korunması için gerekli gördükleri biçimde davranmak hakkını saklı tutarlar. (8) Eğer taraflardan biri uyuşmazlığın devletler hukuku uyarınca kendisinin özel yetkisine bırakılan bir soruna ilişkin olduğunu ileri sürer ve konsey de bunu kabul ederse, Konsey durumu bir raporla hiçbir çözüm yolu öngörmeksizin belirtecektir. (9) İşbu maddede öngörülen durumlarda Konsey uyuşmazlığı Genel Kurula götürebilir. Genel Kurul da taraflardan birinin istemi üzerine uyuşmazlığı ele alır. Bu istem uyuşmazlığın Konseye sunulmasından başlayarak on dört gün içinde yapılmış olmalıdır. (10) Genel Kurula sunulmuş olan her sorunda işbu maddenin ve on ikinci maddenin Konseyin işlevine ve yetkilerine ilişkin hükümleri Genel Kurulun işlev ve yetkilerine de uygulanır. Genel Kurulca her sorunda tarafların temsilcileri dışarıda kalmak üzere konseyde temsil edilmiş olan cemiyet üyelerinin onamı ve cemiyetin diğer üyelerinin çoğunluğu ile kabul edilmiş olan rapor konseyde tarafların temsilcileri dışındaki üyelerin oybirliği ile kabul edilmiş olan bir rapor ile eşdeğerdir. Soysal, 2000: 417 -421.

Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965:295) da ifade edildiğini yazmış, İngiltere ve İtalya ilişkilerinin ise eski yakınlığını kaybederek bugün devam eden gerginliğin süreceği tahmininde bulunmuştur. İtalyanların Habeşistan'da galip gelerek buraya yerleşmelerinin Sudan, Hint yolu ve İngiliz Somali'si için daimi bir tehdit olacağını vurgulayan Türkgeldi, bu durumun İngilizlerin bölgede yüksek masraf gerektirecek önlemler almalarını gerekli kılacağını öngörmüş, İngiltere - İtalya ilişkilerinin bozulmasının her şartta Fransızları zor duruma sokacağı fikrini savunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 22 -24)

C. Hava Misakı (Hava Lokarnosu)

Raporunda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri değerlendirmeye devam eden Türkgeldi, İngiltere'nin "Hava Misakı'nın" "Şark Misakı'ndan" önce Fransa'nın ise sonra hayata geçirilmesini istediğini ifade etmiştir. Türkgeldi, İngiltere ve Fransa'nın 3 Şubat 1935 tarihli Londra Beyannamesinde, Avrupa'da hava kuvvetlerindeki silahlanmaya dikkat çektiklerini ve bölgesel anlaşmalarla bu tehlikeye karşı korunma imkânlarını araştırdıklarını hatırlatmıştır. Buna göre böyle bir anlaşmayı imzalayacak devletlerden biri, bir başka devletin hava saldırısına uğradığı takdirde diğer devletler saldırıya uğrayan tarafa yardım edeceklerdi. İngiltere ve Fransa, bu çerçevede bir anlaşma imzalama imkânını görüşmek üzere İtalya, Almanya ve Belçika'yı müzakereye davet etmeğe karar vermişlerdir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 24)

Almanya ise bu çağrıya verdiği cevapta barışı ihlal edecek devletlere karşı kendi hava kuvvetlerini hazır bulundurmaya esas itibarıyla kabul ettiğini bildirdikten sonra geçmişte birçok devletin katılımıyla yürütülen müzakerelerin netice vermediğini gerekçe göstererek, meselenin ilgili devletler arasında birebir müzakere edilmesi fikrini savunmuştur. Türkgeldi, Batı Avrupa'da "Hava Misakı" imzalanması konusunda Londra'da alınan kararın Stresa Mutabakatı'nda da teyit edildiğini ve adı geçem beş devlet arasında bir hava anlaşması imzalanması için harekete geçilmesine karar verildiğini hatırlatmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 24)

Türkgeldi, Almanya'nın kara kuvvetlerini artırmasının Fransa'yı, deniz ve hava kuvvetlerini artırmasının ise İngiltere'yi endişelendirdiği tespitinde bulunmuştur. Türkgeldi'ye göre Alman deniz kuvvetlerinin güçlenmesinin İngilizleri telaşı düşürmesi anlaşılır bir durum olmakla birlikte Alman hava kuvvetlerinin güçlenmesi konusunda İngiltere'nin yaşadığı tedirginlik üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdu. Türkgeldi, İngiltere'nin donanmasının gücü sayesinde topraklarına yapılacak saldırılardan çekinmediğini, fakat Almanya'nın hava gücünün İngiltere'ye yetişmesi halinde Almanlarla yapılacak bir savaşın İngilizleri zorlayacağını ve maruz kalacakları bir Alman hava saldırısına karşı Fransa ve Belçika'dan yardım istemek zorunda kalacakları değerlendirmesinde bulunmuştur. Türkgeldi, Lokarno Anlaşmaları gereğince İngiltere'nin; Almanya, Fransa ve Belçika arasında hakem konumunda olup saldırıyı cezalandırma yetkisine sahip olduğunu hatırlatmış, fakat imzalanması

muhtemel ‘‘Hava Misakı’’ konusunda Fransa ve Belçika gibi taraf ve yardıma muhtaç olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Yani İngiltere Locarno Anlaşmalarından farklı olarak garanti vereceği gibi garanti de kabul edecekti. Birkaç saat sürecek bir Alman hava saldırısında İngiltere’nin en stratejik bölgelerinin harap olma tehlikesine dikkat çeken Türkgeldi, bu durumun kara silahlarının sınırlandırılması konusunda gevşek davranan İngilizleri harekete geçirdiğini ve Alman Hükümetinin de ‘‘Hava Misakı’’na prensipte karşı olmamasının İngilizlerin bu konudaki adımlarını hızlandırdığını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0/219-476-5: 24 – 25, Esmer, 1953: 108)

Hitler’in 21 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı konuşmada Almanya’nın ‘‘Hava Misakı’na’’ katılmaya hazır olduğunu söylediğini hatırlatan Türkgeldi, bu konuşmadan sonra Almanların İngilizlerin konu ile ilgili yaklaşımlarına olumlu yaklaştıklarına işaret etmiştir. Alman Hükümeti, hava kuvvetleri için tam serbesti ve Fransa hava kuvvetlerine eşit bir kuvvete sahip olma isteğindeydi. Türkgeldi, Almanya’nın; Fransa, İngiltere ve İtalya ile ortak bir hava paktı imzalamaya ve Lokarno Anlaşmaları hükümleri ve ruhu çerçevesinde eşit şartlarda silahların sınırlandırılmasına taraftar olduğunu ifade etmiş, bu analizini Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Arpağ’ın 14 Haziran 1935 tarihli raporuyla da desteklemiştir. Arpağ raporunda konu ile ilgili řu ifadeleri kullanılmıştır; ‘‘Hava Lokarnosu’’ konusunda Almanya ile İngiltere arasında umumi ve birleşik bir görüş hissedilmektedir. Lokarno Muahedesi hükümleri çerçevesinde yapılacak Hava Lokarno’su hakkında İngiltere; Fransa, Almanya ve İtalya’nın görüşlerini sormuştur. Son zamanlarda bu üç devlet tarafından verilen projeler İngiltere’de toplanmıştır. Mesele İngilizler de dâhil olduğu halde bu dört devletçe hazırlanan projelerin telifine kalmıştır. Bu konudaki müzakerelere yakında başlanacağı ümidi Alman hariciyesince izhar edilmektedir. Almanya vermiş olduğu hava projesinde, eşit şartlarla genel surette savaş uçaklarının sınırlandırılması, sivil halkın bulunduğu yerlerin uçak bombardımanından masun tutulması ve zehirli gazların yasaklanması gibi Londra’da olumlu etkiler bırakan esasları teklif etmiştir. Daha İngiltere Dışışleri Bakanı John Simon’un Berlin de bulunduğu zaman Almanların hava paktına karşı gösterdikleri istek hâlâ sıcaklığını muhafaza etmektedir. Çünkü vaktiyle hava paktı yolu ile Almanlar, her surette silahlanmalarını İngilizlere kabul ettirmek ümidini besliyorlardı. Son vaziyet ve hadisata göre ordu ve donanmasının silahlanması bir emr-i vaki olmuştur. Bu hususta ki Stresa ve Cemiyet-i Akvam kararları uygulamaya geçirilmeyip hükümsüz kalmıştır. Binaenaleyh Almanlar böyle bir paktı müzakere için acele etmeyip yeni toplantı daveti beklemektedirler’’ (BCA, 30-10-0/219-476-5: 25 -26)

Türkgeldi konu ile ilgili Türkiye’nin Paris ve Roma büyükelçiliklerinden gelen bilgilere de yer vermiş ve Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Baydur’un, İngiltere Devlet Bakanı Eden’in Roma ziyaretinde Mussolini’ye; ‘‘Fransa, Almanya’nın ‘‘Hava Misakı’’ teklifini kabul etmekle beraber tatbiki için iki taraflı yardımlaşma anlaşmaları yapılmasını istiyor. İngiltere buna muhaliftir.

Bu misaklar hakikatte askeri ittifaklardır ve tarafların hava kuvvetleri hakkındaki sözlerinin birbirine ve dolayısı ile Almanya'ya bildirilmesini gerekir. Almanya, Fransa ile eşitlik istiyor'' ifadelerine yer vermiştir. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Davaz da Almanya'nın Doğu Avrupa Devletleri ile saldırmazlık anlaşması (Doğu Lokarnosu) yapmasının beklediğini söyledikten sonra Fransa'nın bu anlaşmanın imzalanmasından sonra "Hava Lokarnosu'nun'' imzalanmasına onay verebileceğine işaret etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 26)

Türkgeldi raporunda, Eden'in Roma ve Paris temalarında hava paktı meselesi ile ilgili somut bir gelişme olmadığını altını çizmiş, İngiltere Dışişleri Bakanı Hoare'nin 11 Temmuz 1935'de Avam Kamarasında yaptığı konuşmada hava kuvvetlerinde silah sınırlandırılması ile birlikte beş devleti içine alacak süresiz bir Hava Misakından yana olduklarını ifade ettiğini vurgulamıştır. Hoare, Fransa ve bazı Avrupa devletlerinin Hava Lokarnosu'nun Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olduğunu belirtip, bunu Hava Lokarnosu'nu imzalayıp acil ihtiyaçlarını tatmin edecek olan İngiltere'nin Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı'nı desteklemekten vazgeçmesi korkusuna bağlamıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 26 -27) Başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin bu yöndeki endişeleri boşa çıkmış, İngiltere bu konuda Fransa ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir.

Nitekim Türkgeldi, Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulesko'nun Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarıyla yaptığı görüşmede İngilizlerin Hava Misakı konusunda Fransa'dan ayrılmayacaklarını, Fransa'nın ise doğu Avrupa'daki hassasiyetlerini tatmin için hava paktını Tuna Misakı ve Doğu Lokarnosu'ndan, batıyı doğudan ayırmayacağını dolayısıyla İngiltere'nin Hava Lokarnosu'nu kabul edip Doğu Lokarnosu ve Tuna Misakı'nı reddetmesinin mümkün olmadığını ifade ettiğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27)

Buna göre İngiltere ve Fransa Hava Lokarnosu konusunda mutabık oldukları halde bunun Doğu Lokarnosu'ndan önce mi yoksa sonra mı imzalanması gerektiği konusunda tam bir görüş birliği içerisinde değillerdi. Fransa'nın önceliği Doğu Lokarnosu, İngiltere'nin ise Hava Lokarnosunun imzalanmasıydı. Almanya meseleye soğuk bakmasına rağmen anlaşmanın eşitlik zemini üzerinde olması halinde dâhil olabileceği sinyallerini veriyordu. Fransa, Hava Lokarnosu imzalanırsa bile bunun İngiltere ile yapacağı ikili bir anlaşma ile birlikte yürümesini istiyor fakat İngiltere buna etik olarak karşı çıkıyordu. Yine Fransa; İngiltere'nin Hava Lokarnosu'nu imzaladıktan sonra Almanya'ya karşı kendisini yalnız bırakacağı düşüncesindeydi.

D. Şark Misakı (Doğu Lokarnosu)

Türkgeldi; SSCB, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ile Baltık devletleri arasında bir güvenlik anlaşması imzalanması ve bununla paralel olarak SSCB, Almanya ve Fransa arasında da aynı mahiyette bir anlaşma yapılması fikrinin

ilk olarak 29 Kasım 1932 tarihinde Fransa ile Rusya arasında imzalanmış olan uzlaşma ve saldırmazlık anlaşmasıyla gündeme geldiğini hatırlatmıştır. Fransa'nın bu fikri ısrarlı savunduğunu ifade eden Türkgeldi, Almanya'nın, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra SSCB ile kötüleşen ilişkileri nedeniyle bu fikre karşı tavır aldığını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27)

Türkgeldi, yukarıda adı geçen devletler arasında güvenlik anlaşmaları imzalanması konusuna sıcak bakmayan diğer ülkenin ise Polonya olduğuna dikkat çekmiştir. Polonya'nın 25 Temmuz 1932 tarihinde SSCB ile üç yıl yürürlükte kalacak olan bir saldırmazlık anlaşması imzaladığını hatırlatmış ve bu anlaşmanın 5 Mayıs 1934'te tarafların onayı ile 31 Aralık 1945 tarihine kadar uzatıldığına dikkat çekmiştir. Polonya'nın, 26 Ocak 1934'te ise Almanya ile on yıl sürecek bir saldırmazlık anlaşması imzaladığına dikkat çekmiş, bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Polonya Hükümeti'nin, Almanya ile düzelen ilişkilerine zarar vermemek ve bu ülkenin düşmanlığını çekmemek için Doğu Lokarnosu'na mesafeli durduğunu vurgulamıştır. Polonya'da bu fikri savunan iki önemli isimden birisinin Genelkurmay Başkanı Pilsudaki diğerinin de Dışişleri Bakanı Jozef Beck olduğunu ifade etmiş, İngiltere Devlet Bakanı Eden'in doğu Avrupa ziyaretinde Almanya ile Polonya'nın bu konuda fikir birliği içinde olduklarını gördüğü tespitinde bulunmuştur. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 27 - 28)

Türkgeldi, Doğu Lokarnosu meselesinin Stresa Konferansı'nda da gündeme geldiğini ve konferansın nihai kararında Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Doğu Avrupa'da bir güvenlik anlaşması imzalanması konusunda görüş birliğine vardıklarını hatırlatmıştır. Türkgeldi'ye göre Doğu Avrupa'da birçok devleti içine alacak bir güvenlik sisteminin kurulması konusunda en fazla istekli olan devletlerden birisi İngiltere'ydi. İngiltere; Almanya ve Polonya dışarıda kalmayı tercih etse de Fransa ve SSCB'nin bir güvenlik sistemi kurmaya kararlı olduklarını görmüş ve bu iki devlet arasında stratejik bir yakınlaşma olmaması için Stresa Konferansı'nın devam ettiği günlerde Almanya'ya baskı yaparak bu ülkenin bir saldırmazlık paktı imzalanması gerektiği şeklinde açıklama yapmasını sağlamıştı. Fakat sonraki günlerde Almanya, konuyla ilgili adım atmamış ve yukarıda da ifade edildiği üzere Fransa ile Rusya arasında 2 Mayıs 1935 de Paris'te bir güvenlik anlaşması imzalamıştı. Bu anlaşmayı Fransa Başbakanı Pierre Laval'ın Moskova seyahati ve SSCB'nin, Fransa'nın silahlanmasına itiraz etmeyeceğine dair açıklamaları takip etmişti. Yine yukarıda ifade edildiği üzere 16 Mayıs 1935 tarihinde SSCB ile Çekoslovakya arasında da bir güvenlik anlaşması yapılmıştı. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28)

Fransa ve SSCB, anlaşmanın Doğu Avrupa'da kurulması düşünülen güvenlik sisteminin bir parçası olduğu iddiasında olmuşlar, anlaşmaya ek protokolün dördüncü maddesinde anlaşmanın bir taraftan SSCB, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ve Baltık devletleri arasında ve diğer taraftan da Almanya, SSCB ve Fransa arasında güvenlik anlaşması imzalanması düşüncesinin bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir. İki devlet anlaşmaya 'her ne

kadar şartlar şimdiye kadar bu itilafların imzalanmasına uygun olmadı ise de iki taraf bunu şayan-ı arzu telakki etmekte berdevamdır” ifadesini koyarak Doğu Avrupa’da kurulacak güvenlik sistemi için Almanya’ya bir defa daha çağrıda bulunmaktan geri kalmamışlardır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28)

Türkgeldi, Alman Hükümetinin bu anlaşmadan hiçbir şekilde memnun olmadığını, anlaşmanın Lokarno Anlaşmalarına aykırı olduğunu ileri sürüp 1 Haziran 1935 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığına bu konudaki memnuniyetsizliklerini ifade eden bir muhtıra verdiğini ve Lokarno Anlaşmalarını imzalayan diğer devletlere de benzer şikâyetlerde bulunduğunu hatırlatmıştır. Türkgeldi’ye göre Fransa bu konuda geri adım atmamış, Dışişleri Bakanı Laval, konu hakkında düşüncelerini soran Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Davaz’a “Misak imza edilmiştir. Binaenaleyh tasdik edilecektir. Yine bildiğiniz gibi memleketimizde komünizm tahrikâtı devam ettiğinden Sovyet aleyhtarlarının itirazını dinlemek mecburiyetinde kalacağım. Maamafih bu cihetin misakın tasdiki için bir tesiri olmayacağına eminim.” cevabını vererek hükümetinin bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Yine Fransa - SSCB Anlaşmasının Lokarno Anlaşmaları ile tezat teşkil etmediği, Lokarno Anlaşmalarında imzası bulunan Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika tarafından Almanya’ya iletilmiştir. Türkgeldi, Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Baydur’un 17 Haziran 1935 tarihli raporunda Lokarno Anlaşmalarının imzacılarından İtalya’nın bu mesele ile ilgili tavrını şu cümlelerle izah ettiğini yazmıştır; “İtalya; Alman muhtırası hakkında bir nokta-i nazarı olmadığını Sovyet elçisine beyan etmişti. Fakat İtalya’nın son günlerde bu vaziyetini tadil ettiği ve Fransa’yı teyit eder yolda cevap vermeye hazırlandığı yine Sovyet sefirinin İtalyan hariciyesinden aldığı malumat cümlesindedir.” (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 28 - 29)

Türkgeldi, Fransa - SSCB arasında yapılan anlaşmanın Almanya’yı tedirgin etmesi üzerine, Dışişleri Bakanı von Neurath’ın geç de olsa bir saldırmazlık anlaşması imzalanması konusunda öneride bulunduğunu ve bu teklifin Fransa tarafından memnuniyetle karşılandığını yazmıştır. Buna göre Fransa, bu konuda Alman hükümetiyle birlikte çalışabileceğini ifade etmiş sorunların çözümü, Milletler Cemiyeti Misakı üzerinde ve anlaşmayı imzalayacak devletlerin hukuk ve yükümlülükleriyle ilgili bazı konularda önceden anlaşmak kaydıyla Almanya’nın çağrısını müzakereye esas kabul edeceğini bildirmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 29)

Türkgeldi, raporunda Moskova’nın Doğu Lokarnosu ve Türkiye’nin bu oluşuma dâhil olup olmamasıyla ilgili düşüncelerine de yer vermiştir. Buna göre Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekâi Apaydın (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:343) 22 Temmuz 1935 tarihinde Ankara’ya gönderdiği raporda Litvinov’un kendisine Doğu Lokarnosu’nun; yalnız saldırmazlık ve saldırana yardım etmeme taahhüdünü ve ihtilaf çıktığında meselenin iç yüzünü ortaya koyma mecburiyetini ihtiva edeceğini söylediğini yazmıştır. Litvinof, bu esaslar çerçevesinde oluşmasını istediklerini ifade ettiği pakta Romanya girerse

Türkiye'nin de katılması için çalışacaklarını belirtmiş fakat Almanların Romanya ve Çekoslovakya'nın bu oluşuma dâhil olmasına sıcak bakmadığını ifade etmiştir." (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 29 - 30)

İki dünya savaşı arası dönemde Avrupa barışını sağlayabilecek projelerden biri olan Doğu Lokarnosu da tıpkı Hava Lokarnosu gibi hayata geçirilememiştir. Almanya'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Alman – Rus ilişkilerinin bozulması ve Hitlerin sınırlarını doğuya doğru genişletme düşüncesi Almanya'nın Doğu Lokarnosu projesinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Polonya ise hem SSCB ve Almanya ile saldırmazlık anlaşmaları imzalaması hem de Almanya'nın tepkisini çekmemek için projeye dâhil olmak istememiştir. Fransa, Almanya'nın yeniden saldırgan tavırlar içerisine girebileceği endişesiyle bu projeye en fazla destek veren ülke olmuş, SSCB ise hem Almanya'yı güvenliği için tehdit olarak gördüğü hem de Avrupa sistemine entegre olabilmek adına bu fikri desteklemiştir. Doğu Lokarnosu İngiltere için birinci derecede öncelikli olmamakla birlikte hem Almanya'yı durdurma adına hem de projenin gerçekleşmemesi halinde Fransa ve SSCB'nin ikili bir anlaşma imzalayarak 1894 ruhunu canlandırmalarından çekindiği için projeye destek vermiştir.

E. Tuna Misakı

Raporunda Tuna Misakı'nın temellerinin 7 Ocak 1935 tarihli Fransa - İtalya Anlaşmasıyla atıldığını vurgulayan Türkgeldi, bu anlaşma ile İtalya, Almanya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Avusturya (yani Avusturya ve komşuları) arasında birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasi ve sosyal idare tarzına müdahale etmemeleri esasına dayanan bir anlaşma imzalanması ve bu anlaşmanın Fransa, Polonya ve Romanya'nın katılımına açık bulunması esasının kabul edildiğini hatırlatmıştır. Türkgeldi'nin bu anlaşma ile ilgili olarak hatırlattığı bir diğer husus da Fransa ve İtalya'nın, Avusturya'nın toprak bütünlüğü ve egemenliği tehlike altına girdiği andan itibaren Avusturya ve komşuları arasında bir anlaşma imzalanıp imzalanmadığına bakmaksızın birlikte hareket edecekleri ve alınacak önlemler konusunda Avusturya ve adı geçen devletlere müracaat edecek olmalarıydı. Alman tehlikesine karşı Avusturya'nın korunması konusunun 3 Şubat 1935 tarihli Fransız - İngiliz Anlaşmasında da gündeme geldiğine ve İngilizlerin kendilerini Avusturya'nın istiklali tehlikeye girdiği zaman müracaat edilecek devletlerden biri olarak ilan ettiklerine dikkat çekmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30)

Türkgeldi, "Tuna Misakı"nın imzalanmasının Stresa Mutabakatı'nda da üzerinde uzlaşılan konulardan biri olduğunu belirtmiş, üç devletin mutabakatta 17 Şubat ve 27 Eylül 1934 tarihlerinde Avusturya'nın egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunmasına dair verdikleri garantileri teyit ettiklerini ve Fransa – İtalya ve İngiltere – Fransa anlaşmalarında 17 Mart 1934'te Roma Protokolünü imzalayan İtalya, Avusturya ve Macaristan'ın temsilcilerinin bir araya gelerek merkezi Avrupa'ya dair bir itilaf yapmalarının tavsiye edildiğini

hatırlatmıştır. Roma'da toplanması kararlaştırılan “Tuna Konferansı” hakkında Avusturya Dışişleri Bakanı Egon Berger-Waldenegg, Macaristan Dışişleri Bakanı Kanya ve İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvich arasında 1935 yılı Mayıs ayının ilk haftasında Venedik'te gerçekleşen toplantılarda görüş birliğine vardıklarını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30 – 31, Akşam 5 Nisan 1935:1.)

Türkgeldi, 1935 yılı Mayıs ayında Bükreş'te toplanan Balkan Antantı Konseyi toplantılarının gizli protokolünde de Balkan devletlerinin Tuna Misakı konusunda ortak hareket etmelerinin kararlaştırıldığını fakat Yunanistan'ın böyle bir oluşuma katılma konusunda çekinceler ortaya koyduğunu vurgulamıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 30)

Türkgeldi, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Baydur'un raporuna göre Eden'in Roma ziyaretinde Mussolini, Tuna Misakı'nı her açıdan lüzumlu bulduğunu ve bir an önce imzalanması gerektiğini belirtmiş, gerçekleşmesinin devrelere ayrılmasını; birinci devrede karışmazlık ve konsültasyon konularının gündeme gelmesini ikinci devresinde yardım anlaşmaları imzalanmasını iki devre arasında ise Küçük Antant devletlerinin Macaristan ve Avusturya için bir jest yapmasını istemiştir. Mussolini ayrıca ülkesinin Yugoslavya ile yardımlaşma anlaşmaları yapmak istediğini bunun öteki doğu Avrupa devletlerini içine almasına da prensip itibarıyla karşı olmadığını söylemiştir. Türkgeldi'ye göre Tuna Misakı ile ilgili bütün olumlu yaklaşımlara rağmen Roma Konferansının toplanması geciktiği gibi zamanla devletlerin görüşlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Fransızlar; yardımlaşma anlaşması esasında ısrarlı iken Almanların saldırmazlık anlaşması imzalanmasını istemeleri üzerine yukarıda da ifade edildiği üzere Şark Misakı'nda bu esası kabul etmişlerdir. Diğer taraftan siyasi faaliyetlerini Habeşistan meselesine yoğunlaştırmaya mecbur kalan İtalya, Almanlara karşı hoş geçinmek mecburiyetinde kalarak onların politikalarına yaklaşmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 31)

Türkgeldi, Türkiye'nin Berlin ve Belgrad büyükelçilerinin 1935 yılı Haziran ayında Dışişleri Bakanlığına gönderdikleri raporlarda konu hakkında dikkat çeken bilgiler verdiklerini belirtmiştir. Berlin Büyükelçisi Arpağ raporunda son günlerde İtalya tarafından Almanya'ya gösterilen ilginin Avusturya konusunun sonraya bırakılarak bir yakınlaşmaya doğru gidildiğine işaret ettiğini ifade etmiştir. Belgrad Büyükelçisi Aktay ise raporunda Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bojidar Puriç'in; “İtalyanların tekzibine rağmen Almanya ile İtalya arasında bir anlaşma bulunduğunu ve anlaşmaya göre belirli bir zaman için iki ülke basınının birbirinin aleyhinde yayında bulunmayacaklarını” ifade ettiği yazmıştır. Yine Puriç'e göre İtalya Hükümeti Avusturya meselesi için karşılıklı yardım mukaveleleri imzalanmasından vazgeçecek ve buna karşılık Almanya Hükümeti de bu mesele için komşularla yapılacak genel bir yardımlaşma anlaşmasına katılacaktı. Aktay'a göre Macaristan, yardımlaşmanın gündeme gelmeyeceği bir Tuna Konferansı'na katılmayı kabul edecekti. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 31 -32)

Türkgeldi, Türkiye'nin Roma Büyükelçiliğinden gelen 15 Temmuz 1935 tarihli raporda Büyükelçi Baydur'un da "Tuna Misakı" hakkında değerlendirmelerde bulunduğunu yazmıştır. Buna göre Fransa büyükelçisi İtalya Dışişleri Bakanlığını ortak güvenlik esasına yakınlaştırmaya çalışması konusunda Laval'dan yeni talimat almış ve Suvich ile görüşmüştür. Suvich duruma çare olmak üzere merkezi Avrupa ile alakadar devletlerin kendi aralarında değil fakat yalnız Avusturya ile bir dayanışma (yardımlaşma) anlaşması imzalanması suretiyle hem Avusturya'nın bağımsızlığının korunacağını hem de hassasiyetinin karşılanacağı ifade etmiş fakat bu görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır. Suvich'in Roma'daki büyükelçilerden biriyle yaptığı son görüşmede İtalya'nın Tuna Misakının gerçekleşmesine taraftar olduğunu ve bu konuda çalıştığını söyledikten sonra bunun Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın çıkardığı zorluklardan dolayı geciktiğini ve bu üç devletin Avusturya bağımsızlığı için garanti almak durumunda bulunmadıklarını ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 32)

Türkgeldi, 1935 yılı Ağustos ayı başı itibariyle Tuna Paketi konusunda Fransa'nın karışmazlık, saldırmazlık ve konsültasyon esasları dahilinde İtalya'ya bir proje verdiğini, projeyi değerlendiren İtalyanların bunun müzakere için bir esas teşkil edebileceği düşüncesinde olduklarını ve durumdan Almanya'nın Roma Büyükelçisini haberdar ettiklerini belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 34 -35)

Fakat Tuna Misakı'nın imzalanması da Hava Misakı ve Şark Misakı gibi mümkün olamamıştır. Türkgeldi, Tuna Misakı'nın imzalanmasıyla meşgul olduğu günlerde bu mesele ile yakından alakalı iki gelişmenin ortaya çıktığından bahsetmiştir. Bunlardan ilki Almanya'nın Avusturya'ya on senelik bir anlaşma imzalama teklifi (Almanya - Avusturya Paketi) ikincisi ise Habsburg Hanedanı'nın Avusturya'ya geri dönme ve mallarının kendilerine iadesi meselesidir.

F. Almanya - Avusturya Paketi Meselesi

Türkgeldi, Almanya'nın, Viyana Büyükelçisi Franz von Papen aracılığı ile Avusturya Dışişleri Bakanı Berger-Waldenegg'e Polonya ile Almanya arasındaki mevcut saldırmazlık paketi gibi Avusturya ile de on senelik bir anlaşma imzalanmasını teklif ettiğini hatırlatmış, Berger - Waldenegg'in bu teklife; "Almanya, şuan Avusturya dâhilinde tahrikât yapmaktan vazgeçmemiş olduğundan vaziyet Polonya ile olan vaziyetin aynı olmamakla beraber Avusturya bu dostluk teminatını bunun fiili eserlerini gördükten samimiyetine kanaat getirdikten sonra hüsn-i telakki etmeğe amade olur yeter ki boynumuza dolanacak kollar bizi boğmak maksadını gütmekte olmasınlar." cevabını verdiğini yazmıştır.

Türkgeldi, Avusturya Başbakanı Kurt Schuschnigg ise teklife; dostluğun ve Almanya ile bir anlaşma imzalanın temel şartlarının ülkesinin bağımsızlığına iç güvenliğine saygı ve tahriklerden sakınma olduğu cevabını verdiğini

yazmıştır. Schuschnig; Almanya'nın bu güveni oluşturmak için ise öncelikle Hitler'in; "Mein Kampf"ında formüle ettiği taleplerinden feragat etmesini, Almanya'daki memurlara ve kurumlara Avusturya'nın işlerine asla karışmamaları için kesin emir vermesini, Almanya'nın bunları yapması halinde konu ile ilgili düşüncelerini yazılı olarak ortaya koyacağını ifade etmiştir.

Türkgeldi bunun üzerine von Papen'in Avusturya'nın şartlarını bildirmek üzere Berlin'e gittiğini döndükten sonra Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Ahmet Cevat Üstün'e (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:370) bir seneden beri iki devlet arasında bir anlaşma imzalanması için yapmakta olduğu telkinlere olumlu bir karşılık görmemiş olduğunu ve Avusturyalı yetkililerin sürekli Tuna Paktı çerçevesinde konuşmayı tercih ettiklerinden yakınmış, fakat son temaslarında Avusturya Dışişleri Bakanı Berger – Waldenegg'in ittifak fikrine olumlu yaklaştığını kendisinin de bu durumu Avusturya'nın Tuna Paktının kurulmasından ümidini kesmesine bağladığını söylemiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 32 -33)

Türkgeldi raporunda bu ittifaktan en fazla rahatsızlık duyacak ülkelerden birisinin Çekoslovakya olduğunu belirtmiş, Dışişleri Bakanı Beneş'in bu mesele hakkında Türkiye'nin Prag Daimi Maslahatgüzarı Hasan Vasfi Mentş'e Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 – 1965:345) "Viyana'daki Alman elçisi iki gün evvel Avusturya'nın istiklalinin muhafazası esasına dayanan on senelik bir anlaşma akdi teklif etti. Bu itilaf olursa Avusturya, Almanya'nın siyasi nüfusu altına girecek ve vaziyet bizim için karışık bir hal alacaktır" dediğini yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 33)

G. Habsburg Hanedanının Avusturya'ya Dönme ve Mallarının İadesi Meselesi

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türkgeldi raporunda Tuna Misakı'nın imzalanmasının konuşulduğu günlerde gündeme gelen diğer meselenin Habsburg hanedanının Avusturya'ya dönmesi ve mallarının iadesi olduğunu yazmıştır. Habsburg Hanedanının Avusturya'da ikamet etme hakkı ve mallarının iadesine dair bir kanun çıkarıldığını hatırlatan Türkgeldi, bunun başlangıçta Küçük İtilaf Devletleri nezdinde olumsuz bir etki yaptığını hatta Romanya Dışişleri Bakanı Titulesko'nun Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarına; "Habsburg demek Küçük İtilafın seferber olması demektir. Beneş bile Anschluss'u Habsburg'a tercih ederim demiştir" şeklinde ifadelerde bulunduğunu belirtmiştir. Türkgeldi, Avusturya Dışişleri Bakanı Berger – Waldenegg'in Çekoslovakya'nın Viyana Büyükelçisine, Habsburg hanedanına ancak özel mallarının verileceği ve Arşidük Otto ile annesi eski İmparatoriçe Zita'nın Viyana'ya dönmeyeceklerine dair teminat vermesi üzerine Çekoslovakya'nın itirazlarını sonlandırdıklarını yazmıştır.

Türkgeldi konu ile ilgili olarak Türkiye'nin Roma Büyük Elçisi Baydur'un 15 Temmuz 1935 tarihli raporuna da yer vermiştir. Baydur'a göre İtalya, Habsburg Hanedanının saltanata iadesini Anschluss'a son engel olarak görmekte ve desteklemekte ayrıca Fransa'nın da buna muhalefet etmeyeceğini

düşünmektedir. Baydur, Viyana'daki Küçük İtilaf devletleri büyükelçilerinin ise Habsburg Hanedanının tahta iadesi halinde Tuna Misakının anlamının kalmayacağı görüşünde olduklarını yazmıştır. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 34)

Türkgeldi, bu mesele hakkında Türkiye'nin Belgrat Büyükelçisi Aktay'ın 23 Temmuz 1935 tarihli raporundan bahsederek, Aktay'ın Yugoslavya'nın öteden beri Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı meselesinde lakayt davranışlar sergilediğini fakat Habsburg hanedanının iktidarı geri alması meselesinde ise savaşı göze aldığı ilan ettiğini ve bunun bizzat Yugoslavya Başbakanı Milan Stojadinovic tarafından kendisine ifade edildiğini yazmıştır. Türkgeldi, Yugoslavya ve diğer Küçük İtilaf devletlerinin konu ile ilgili olumsuz tavırlarının Aktay'ın 26 Temmuz tarihli diğer raporunda da ele alındığını vurgulamıştır. Buna göre, Başbakan Stojadinovic'in içlerinde Akyay'ın da bulunduğu büyükelçilere siyasi vaziyette tam bir sakinliğin hâkim olduğunu ve Çekoslovakya'nın Anschluss'u Habsburglara tercih ettikleri şeklindeki açıklamasının Küçük Antant Devletlerinin görüşlerinde sabit olduğunu teyit eder nitelikte olduğunu söylemiştir.

4. Numan Menemencioğlu'nun Değerlendirmeleri

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Mehmet Emin Ali Türkgeldi'nin raporunu genel durumun objektif bir ifadesi olarak yorumlamış, tahlil ve açıklamalarına bir şey ilave etmemekle beraber ek olarak birkaç tespitte bulunmuştur. Menemencioğlu, SSCB'nin batı Avrupa devletleri ile sağladığı yakınlaşmanın yalnız Almanya'ya karşı cephe görüşünden değil Akdeniz'deki dengeler açısından da (Fransa – SSCB, Fransa – İtalya anlaşmalarının bir değerine denk tarzda gelişmesi ihtimaline karşı) önemle takip edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Fransız - Rus anlaşmasının imzalanmasından beri Sovyet siyasetinin pasif durumdan aktif duruma geçmeğe aday görüldüğünü ve Türkiye - SSCB ilişkileri çerçevesinde bunun çok yakından ve alaka ile takip edilmesi gerektiğini ve Dışişleri Bakanlığı teşkilatının bu esas dâhilinde hareket edeceğini ifade etmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 1)

Menemencioğlu, İtalyan - Habeş anlaşmazlığının lokal değil Avrupa'yı ilgilendiren bir mesele olduğu tespitinde bulunmuş, bunu İngilizlerin Hint yolu üzerinde ve özellikle Akdeniz'de sahip oldukları üstün durumu ihlal açısından değerlendirmenin gerektiğini vurgulamıştır. Menemencioğlu'na göre bu anlaşmazlık sonucunda Fransa - İtalya ilişkileri yeni şekiller alabilir, orta Avrupa meselesi büsbütün önem kazanabilir ve Almanlar denge unsuru olmaya hazırlanabilirlerdi. Menemencioğlu, Türkiye siyasetinin büyük devletler arasındaki bu hayati mücadelede tetikte olma mecburiyetinde olduğunu ve Türk hariciyesinin de bütün imkânlarını kullanarak teyakkuz halinde olduğunu vurgulamıştır.

Menemencioğlu, Habeşistan sorunu çerçevesinde İtalyanların Hint yolunu kontrolde ısrar etmeleri ve savaş çıkması halinde, İngiltere'nin şu

zamanlarda herhangi bir bölgede savaş istememesine rağmen kısa ve uzun vadeli tedbirler alabileceğini vurgulamış, bu tedbirler arasında Akdeniz'in öncelikli olacağına dikkat çekmiştir. Menemencioğlu'na göre Akdeniz'deki sahillerinin uzunluğu dolayısıyla Türkiye bu yeni durumda İngiltere için kollanılması lazım gelen bir unsur haline gelebilirdi. Menemencioğlu, böyle bir durumda adalar ve boğazların durumunun Türkiye lehine yeniden şekillenebileceği öngörüsünde bulunmuş, Türkiye'nin bu konuyla ilgili İngiliz siyasetini yakından takip edip, diplomasinin bütün inceliklerini kullanmak durumunda kalabileceğini vurgulamıştır.

Menemencioğlu, Fransızların Habeş meselesinde İtalya'yı destekleyecek gibi görünmediğini İngilizlerin sıkı tazyiki altında İtalyanları öfkeli edebilecek tutum almalarının bile beklenebileceği ve Fransız - İtalyan dostluğunun iyice gevşemesinin mümkün olabileceği tahmininde bulunmuş, bu ihtimal çerçevesinde İtalyan - Alman ilişkilerinin gelişmesinin Türk büyükelçiler için önemle takip edilmesi gereken bir durum olacağını belirtmiştir. (BCA, 30-10-0-0/219-476-5: 1 -2)

Menemencioğlu Avrupa'da yukarıda bahsedilen gelişmeler çerçevesinde Türkiye - Almanya ilişkilerine de değinmiş, Türkiye'nin bu devlet ile ilişkilerinde şimdilik bir değişikliğin söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Menemencioğlu, Avrupa'nın kritik durumu, Almanya'nın politikaları ve İngiliz - Alman ilişkilerinin durumu göz önünde bulundurularak Türkiye'nin Almanya ile normal dostluk ilişkilerinin gevşemesine izin verilmemesine ve bu devlet aleyhindeki siyasî hareketlere Türkiye'nin açıktan katılmamasına dikkat çekmiştir.

Sonuç

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'na giden süreç 1935 yılı itibariyle belirgin bir şekilde hızlanmıştır. Almanya'nın Versailles Anlaşması'nı ihlal eden adımları diğer Avrupa devletlerinin tepkisini çekmiş, diğer devletler açısından bu durum Almanya'ya karşı acil önlemler alınmasını gerektirmiştir. Almanya'nın revizyonist politikalarına karşı harekete geçen devletler 1935 yılı başından itibaren aralarında birçok ittifak anlaşmaları yapmışlardır. Fakat bu ittifaklar uzun sürmemiş, İngiltere ile Almanya arasından imzalanan deniz silahlarını sınırlandırma anlaşması, Almanya'ya karşı oluşturulan ittifakların önemli ölçüde zayıflamasına neden olmuştur. Aynı dönemde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal planları da bu ittifakların etkisizleşmesine neden olup dünyada ve Avrupa'da gerginliğin artmasının bir başka sebebi olmuştur.

Bütün bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yakından takip edilmiş, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Türkgeldi, Türk dış politikasıyla ilgili olarak kaleme aldığı raporunda, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeleri de detaylı bir şekilde ele almıştır. Türkgeldi, 1935 yılının ilk yarısında Avrupa'da meydana gelen önemli gelişmeleri gayet açık bir şekilde ortaya koymuş, değerlendirmelerini yaparken çeşitli Avrupa başkentlerindeki Türk

büyükelçilerinin değerlendirmelerinden de yararlanmışır. Türkgeldi, raporu objektif bir şekilde kaleme alıp, oldukça isabetli teşhislerde bulunmuştur.

Raporun içeriği. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Menemencioğlu tarafından da beğenilmekle beraber, Menemencioğlu raporda bahsi geçen konularla ilgili önemli analizler yapmıştır. Olayların daha sonra evrildiği noktalara bakıldığında Menemencioğlu'nun analizlerin büyük oranda gerçekleştiği görülmektedir. Menemencioğlu'nun İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin, Fransız – İtalyan ittifakını çatlatacağına, SSCB'yi dış politikada daha aktif hale getireceğine, İngiltere - Türkiye ilişkilerini çok daha yakınlaştıracağına ve bunun ileride adalar ve boğazların statüsünü değiştirebileceğine dair ileriye dönük yorumları tamamen gerçekleşmiştir. Yine Menemencioğlu'nun Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini bozmamasına dair görüşlerinin de ne kadar isabetli olduğu İkinci Dünya Savaşı'nın ilk üç yılındaki gelişmelere ve savaşın tümündeki yıkıma bakılarak görülebilir.

Neticede Türkiye Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden sonra yaşanan gelişmelere ilgisiz kalmamış, gelişmeleri kendi güvenliği için ortaya çıkaracağı tehlike ve avantajların farkında olarak yakından izlemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/219-476-5

Kitap ve Makaleler

- Armaoğlu Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.
- Best Antony, Hanhımaki Jussi M., Maiolo Joseph A., Schulze Kirsten E., 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi, çev: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitapevi, Ankara 2015.
- Cevizliler Erkan, Öncü Ali Servet, “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı” Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi The Black Sea Journal of Social Sciences Sonbahar 2013, Yıl:5, Sayı: 9, s. 307-339.
- Czechoslovakia - Soviet Union: Treaty of Friendship and Mutual Collaboration, The American Journal of International Law, Vol. 39, No. 2, Supplement: Official Documents (April., 1945), Cambridge University Press s. 81-83.
- Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964 -1965.
- Esmer Ahmet Şükrü, Siyasi Tarih (1919 -1939), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 30 -12, Ankara 1953
- Foreign Relations of The United States Diplomatic Papers, The Soviet Union 1933-1939, United States Government Printing Office, Washington 1952.
- France - U.S.S.R., Treaty of Mutual Assistance”, The American Journal of International Law, Vol. 30, No. 4, Supplement: Official Documents (October., 1936), Cambridge University Press, s. 177-180.

Mehmet Emin Ali Türkgeldi ve Numan Menemencioğlu'nun 1935 Yılı'nın İlk Yarısında Avrupa'da Meydana Gelen Önemli Gelişmelerle İlgili Görüşleri

- Fry Michael Graham, Goldstein Erik, Langhorne Richard, Guide To International Relations And Diplomacy, Continuum Social Science, London 2002.
- Hall III Hiner H., "The Foreign Policy-Making Process in Britain, 1934-1935, and the Origins of the Anglo-German Naval Agreement" The Historical Journal , Jun., 1976, Vol. 19, No. 2 (Jun., 1976), Cambridge University Press pp. 477-499.
- Joint Resolution of The Stresa Conference, Including The Anglo – Italian Declaration and The Final Declaration, Stresa, 14 April 1935, London 1935, s. 708-710.
- Kershaw Ian, Hitler, Hubris 1889 - 1936, çev. Zarife Biliz, 1. Cilt, İthaki Yayınları, İstanbul 2007.
- Latimer Hugh, Herr Hitler's Speech of May 21ST, Bulletin of International News, Vol. XI, No. 24, (May 30,1935), s. 3-7. (3- 43), Information Department of The Royal Institute of International Affairs,
- Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Yayınevi, Ankara 2008.
- Potyemkin Vladimir Potyemkin, s. Bakruşin, A. Efimov, E. Kosminski, İ. Mintz, A. Naroçnitski, A. Pankratova, V. Sergeyevev, S. Skazin, V. Kvostov, N. Koltchanovsky, E.Tarle, Uluslararası İlişkiler Tarihi – Diplomasi Tarihi -, çev. Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 220 -221.
- Richardson Charles O., "The Rome Accords of January 1935 and the Coming of the Italian – Ethiopian War", The Historian, Volume:41, Issue: 1, November 1978, s. 41-58.,
- Soysal İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. CİLT (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Steiner Zara, The Triumph of the Dark European International History 1933-1939, Oxford University Press, New York 2011, s. 83.
- Strang G. Bruce, "Imperial Dreams :The Mussolini – Laval Accords of January 1935" The Historical Journal, vol: 44, No. 3, (Sep 2001), s. 799-809.
- Plettenberg Ingeborg "The Soviet Union and the League of Nations", The League of Nations in Retrospect La Societe des Nations: Retrospective, Proceedings of the Symposium, Organized by The United Nations Library and The Graduate Institute of The International Studies Geneva, 6-9 November 1980, Walter de Gruyter, Berlin- New York 1983, s. 144 - 181.
- Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Germany and Protocol Signed at Versailles, June 28, 1919, 10 George V Sessional Paper No.41, Ottawa 1919, s. 63 – 77.

Gazeteler

Akşam
Ulus